

Utemiljöer för barn och unga

vägledning för planering, utformning och förvaltning av skol- och förskolegårdar

Utkast till remissutskick av allmänna råd

OBS! Detta är ett relativt tidigt utkast till vägledning med möjlighet att påverka vad Boverket och Movium ska lägga fokus på i det fortsatta arbetet.

Vi vill gärna ha synpunkter på:

- innehåll (fyller vägledningen dina behov av vägledning om friyta vid skola och förskola utifrån PBL:s krav, saknas något, vad behöver utvecklas)
- användbarhet (är det lätt att förstå, lätt att använda vägledningen i det dagliga arbetet, vad behöver förtydligas)
- disposition
- språk och begrepp
- fungerar de illustrationer som finns
- behov av andra illustrationer (var i texten skulle illustrationer underlätta förståelsen, lämna gärna förslag till illustrationer)
- tips på annat som kan förbättra vägledningen
- goda exempel

REMISS

Titel: Utemiljöer för barn och unga - vägledning
Utgivare: Boverket oktober 2014
Dnr: 20121-147/2014

Illustrationer: Elin Normann Bjarsell

Webbplats: www.boverket.se

Rapporten finns som pdf på Boverkets webbplats.
Rapporten kan också tas fram i alternativt format på begäran.

Boverket 2014

Förord

Boverket fick 2014 regeringens uppdrag att ta fram en vägledning för barns och ungas utemiljö. Vägledningen ska användas för planering, utformning, skötsel och förvaltning av urbana miljöer, med ett särskilt fokus på förskolegårdar och skolgårdar. Uppdraget har genomförts i nära samarbete med Sveriges lantbruksuniversitet och Movium och i samverkan med Folkhälsomyndigheten och Statens skolverk samt Sveriges Kommuner och Landsting.

Vägledningen har tagits fram i nära samarbete med den forskning som bedrivs om barns och ungas utemiljö vid SLU Alnarp och det FOMA-finansierade projektet Lek inom lagens ram. Under 2014 har två hearingar anordnats samt ett möte med en referensgrupp. Vägledningen har också presenterats och diskuterats i olika forum som Barnsäkerhetsrådet och nätverket Barn och unga i byggd miljö.

Vägledningen har tagits fram av en gemensam arbetsgrupp som består av landskapsarkitekt Petter Åkerblom från Movium samt regionplanerare Bette Lundh Malmros, landskapsarkitekt Elin Normann Bjarsell, planeringsarkitekt Klara Falk, samhällsvetare Kerstin Andersson, nationalekonom Joakim Iveroth och jurist Kajsa Petersson från Boverket. Henry Stegmayr, Folkhälsomyndigheten, Lars-Åke Bäckman, Statens skolverk samt Filippa Myrbäck, Sveriges Kommuner och Landsting har också medverkat. Emma Crawley från Emma Jord har bidragit med texter under utformningsavsnittet. Bengt Hammarlund har bidragit med texter gällande ansvar och styrmedel. Projektledare har varit landskapsarkitekt Ulrika Åkerlund, Boverket.

Karlskrona månad 2014

xxx xxx
titel

Innehåll

Inledning och läsanvisningar	6
<i>Vägledningens användare</i>	6
Centrala begrepp.....	7
Barn tar plats.....	10
Plats för barn inte självklar	10
En god livsmiljö för barn och unga	10
<i>Att planera för barnets bästa</i>	11
<i>Större skolenheter, mer verksamhet och krympande gårdar</i>	12
Gårdens betydelse för barns och ungas utveckling	13
<i>Hälsa och välbefinnande</i>	14
<i>Säkra utemiljöer</i>	14
<i>Lek och utevistelse</i>	15
<i>Gården som ett pedagogiskt rum</i>	16
Gården som samspel mellan barn, verksamhet och platsens förutsättningar	17
Ansvar och styrmedel.....	18
Plan- och bygglagen skapar utrymmet.....	20
Miljö- och hälsoaspekter i miljöbalken.....	20
<i>Anmälan av verksamhet enligt miljöbalken</i>	20
Säkerhet.....	21
<i>Lag om skydd mot olyckor</i>	21
<i>BBR</i>	21
<i>Produktsäkerhetslagen</i>	21
<i>Ordningslagen</i>	21
Skollagen och läroplaner talar indirekt om utemiljö	22
<i>Läroplanen om skolans och förskolans utemiljön</i>	22
<i>Skolverkets allmänna råd lyfter fram vikten av en god utemiljö</i>	22
Arbetsmiljölagen.....	23
Fastighetsbildningslagen.....	23
Planeringsprocessen.....	24
Friyta för lek och utevistelse – ett allmänt intresse i den fysiska planeringen.....	24
Skolan och förskolan i översiktsplanen	26
Tillräcklig friyta.....	27
<i>Friytans storlek vid förskola</i>	27
<i>Friytans storlek vid skola</i>	27
<i>Säkra friytan långsiktigt</i>	28
<i>Tillgänglighet till friytan</i>	28
Säkerhet och hälsa.....	28
<i>Luftkvalitet</i>	28
<i>Ljudkvalitet</i>	29
Säkra friytorna i detaljplaneringen.....	29
<i>Platsens förutsättningar</i>	30
<i>Lokalisering och färdvägsmiljöer</i>	30
<i>Planbestämmelser</i>	30
<i>Underlag i detaljplanearbetet</i>	30
<i>Att tänka på vid framtagande av program för detaljplaner</i>	31
<i>Kvartersmark i parken</i>	31
Bygglov.....	32
<i>Om tomten redan är bebyggd</i>	32
<i>Tidsbegränsade bygglov</i>	32

<i>Om egen gård saknas och friytan måste ligga i närheten</i>	32
<i>Om närliggande friyta är allmän platsmark</i>	33
<i>Skolgården som grannskapsresurs</i>	33
Barnkonsekvensanalyser	33
Strategi för förvaltningsövergripande samverkan	34
Principer för utformning och byggande	35
Organisation och samverkan	35
<i>Betydelsen av lokala strategiprogram</i>	35
Friytans placering	36
<i>Förskola</i>	36
<i>Grundskola</i>	36
Disposition och rumsfördelning	36
<i>Zonering av gården</i>	36
<i>Kvalitet</i>	38
<i>Materialval</i>	38
<i>Tillgänglighet och säkerhet</i>	38
<i>Tillgänglighet</i>	38
<i>Trygghet</i>	39
<i>Perspektiv på säkerhetsåtgärder</i>	39
<i>Säkerhet på tomten, lekutrustning mm</i>	39
<i>Sol- och skuggförhållanden</i>	39
Varierande terräng- och vegetationsförhållanden	40
<i>Möjlighet till förändring</i>	40
<i>Bevara befintlig vegetation och terräng</i>	40
<i>Utsikt över grönska</i>	40
<i>Öppna och slutna ytor – integration av lek och möten i landskapet</i>	41
<i>Årstidsväxlingar och växtlighet i flera skikt</i>	41
<i>Varierat växtval</i>	41
<i>Åtgärder för att främja pojkers och flickors utveckling</i>	41
<i>Jämställdhetsperspektiv</i>	41
Barns och ungas inflytande i planering och utvecklingsprocesser	43
<i>Varför bör barn vara delaktiga?</i>	43
<i>Olika former av delaktighet – allt är inte dialog</i>	43
Metoder i olika situationer	44
<i>Observation av barnens lek</i>	44
<i>Lokala skolprojekt – utveckling av den befintliga gården</i>	44
<i>Exempel: REBUS – Resan till en bättre skolmiljö i Norden</i>	44
<i>Gåtur</i>	45
<i>Fotosafari eller upptäcktsfärd</i>	45
<i>Dataspel "Mina kvarter"</i>	46
<i>Urbana dataspel</i>	46
Förvaltning av gården	48
Förvaltning av förskolegårdar och skolgårdar	48
Förvaltningsorganisationens roll och möjligheter	49
Tillsyn	51
<i>Förskolegårdens kvaliteter en del av arbetsmiljöronden i Nynäshamn</i> ..	51
Uppföljning och statistik	52
<i>Exempel: Program för uppföljning av förskolegårdar i Falun</i>	52
Systematiskt säkerhetsarbete	53
Referenser	54
Bilaga: Allmänna råd om friyta för fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet	57

Inledning och läsanvisningar

Skolan och förskolan är en av de viktigaste platser som finns för barns och ungas utveckling. Här befinner de sig en stor del av dagen vare sig de vill det eller inte. Varje vardag går nästan 2 miljoner barn och unga till skolan i Sverige. Unga vuxna som avslutar gymnasiet har tillbringat ungefär hälften av sin vakna tid i livet i skolan.

Forskning visar att den fysiska omgivningen har en flerdimensionell betydelse för barns och ungas hälsa, utveckling och lärande. Det är därför viktigt för landets kommuner att se över skol- och förskolegårdars möjligheter att bidra till ökat välmående för eleverna, och att utveckla utemiljöer med hög kvalitet som blir viktiga resurser i den pedagogiska verksamheten. Gårdsmiljöer med hög kvalitet kan även fungera som mötesplatser som stimulerar till en aktiv fritid och social gemenskap utanför skoltid och därmed bidra till utvecklingen av en attraktiv boendemiljö.

Barn och unga utgör en femtedel av landets befolkning.

Enligt barnkonventionen (FN:s konvention om barnets rättigheter) har alla barn under arton år rätt till en god fysisk uppväxtmiljö. Men trender mot ökat stillasittande, övervikt och växande ohälsotal oröar, och jämförande internationella studier visar sjunkande resultat i skolarbetet.

I plan- och bygglagen ställs krav på att det ska finnas tillgång till friyta för lek och utevistelse vid bostäder, fritidshem, skola och förskola. Men det råder stor osäkerhet vad som menas med tillräcklig friyta och hur kravet ska tillgodoses när konkurrensen om mark är stor och skolor och förskolor blir allt större.

Syftet med denna vägledning är att säkra förutsättningarna för att alla barn och unga ska ha tillgång till en god utemiljö och möjlighet att leka utomhus i hälsosamma och inspirerande miljöer. Vägledningen är tänkt som ett stöd i den fysiska planeringen och i utvecklingsarbete för att säkerställa att barn och unga får tillgång till utemiljöer med hög kvalitet.

Kopplat till vägledningen har Boverket även tagit fram allmänna råd till 8 kap. 9 § andra stycket PBL.

FAKTA

I blåa rutor förklarar vi centrala begrepp och viktiga fakta samt lagstiftning och mål.

EXEMPEL

I orange rutor sammanfattar vi goda exempel.

Vägledningens användare

Denna vägledning vänder sig till dig som är beslutsfattare eller yrkesverksam med ansvar för planering, utformning, förvaltning och skötsel av den fysiska utemiljön i förskola och grundskola. Vägledningen kan också vara ett stöd för lokalt utvecklingsarbete och därför vara användbar för skolledare, lärare och annan personal i förskola och grundskola; föräldrar och ideella organisationer, naturskolor med flera.

Delar av vägledningen kan även fungera som inspiration vid planering och utformning av andra friytor så som bostadsgårdar, offentliga parker och lekplatser.

Centrala begrepp

Friyta

Friyta som begrepp omfattar den yta som barnen har tillgång till och kan använda vid sin utevistelse. En friyta är ytan som går att leka på och som är tillgänglig för barnen i huvudsak under skoltid men även i viss mån på fritiden. Förrådsbyggnader, bil- och cykelparkering och ytor för leveranser samt hus är ytor som är otillgängliga ytor för barnen och är därmed inte inkluderade i friytan.

Friytan vid skola och förskola bör vara så pass stor att den kan erbjuda barn och pedagoger olika kvaliteter och funktioner. I bedömningen bör man se till både antal barn som ska vistas på gården samtidigt såväl som till den totala friytan. Läs mer om friytans storlek på s. xx

Tomt

Väglidningen har utgått från plan- och bygglagens definition av begreppet tomt. Med tomt avses ett område som inte är en allmän plats men som omfattar mark avsedd för en eller flera byggnader och mark som ligger i direkt anslutning till byggnaderna och behövs för att byggnaderna ska kunna användas för avsett ändamål.

Skolgård respektive förskolegård

Skolgården omfattar traditionellt den mark på tomten som omger skolbyggnaden och som skolverksamheten har till sitt förfogande. Motsvarande gäller för förskolegården anpassad till verksamhet för mindre barn.

Ändamålsenlig verksamhet

Med ändamålsenlig verksamhet avses här förskola, fritidshem, grundskola, och gymnasieskola, men också inom övriga skolformer, t ex grundsärskola och specialskolor. I planeringen och utformningen av en gård med goda förutsättningar att bedriva ändamålsenlig verksamhet tar sin utgångspunkt i den tradition, forskning och de styrmedel som finns för respektive verksamhet. Eftersom verksamheter ofta samutnyttjar lokaler och därmed också utemiljö, måste hänsyn tas till alla de skilda verksamheternas uppdrag och till barnens behov med utgångspunkt från ålder, utveckling, rätt till inflytande och i ett jämställdhetsperspektiv. Läs mer om ändamålsenlig verksamhet på s. x.

Terräng- och vegetationsförhållanden

En gård som är rymlig, varierad och mångfunktionell gynnar barns och ungas sociala utveckling. På en rymlig gård kan barnen förflytta sig mellan olika lekar och även dra sig undan för att vila eller leka själva en stund. Det är också lättare att dra sig undan och leka för sig själv i naturmark än vid lekredskap där många barn samsas på en liten yta. Den fysiska utvecklingen gynnas av många olika funktioner samt naturmark med varierad terräng. Motoriska färdigheter förbättras av naturliga ojämlikheter i mark, stenar att balansera på och klätterträd.

Goda sol- och skuggförhållanden

På skol- och förskolegården är det lämpligt att det finnas möjlighet till lek i både skugga och i soliga lägen. En indikator är himmelsvyerna. Om mer än halva himlen, ovan barnens favoritställen, täcks av grönska så är utemiljön ”solsäker”. Solljuset behövs för att D-vitamin ska kunna bildas i huden. Den som inte vistas utomhus kan därför riskera att få D-vitaminbrist. Men den ultravioletta strålningen har också skadliga effekter, och orsakar flertalet fall av hudcancer. Då barnens hud är känsligare än vuxnas är det angeläget att minska risken för brännskador och minska utsattheten för den skadliga UV-strålningen.

Ljud- och luftkvalitet

Ljudkvalitet är en viktig aspekt på skol- och förskolegård. För höga ljud orsakar försämrad förmåga att uppfatta tal vilket kan försvåra inläringen. På skol- eller förskolegården är det önskvärt att åtminstone hälften av friytan ha en ljudnivå på högst 50 dBA ekvivalentnivå dagvärde. Läs mer om ljudkvalitet på s.xx

I förhållande till vuxna är barn på grund av sin kroppsstorlek mer exponerade för kemiska miljöföroreningar. Under barns tillväxtår kan miljöföroreningar påverka den fysiska utvecklingen negativt som t.ex. immunförsvaret (Rapport Barn, miljö och hälsa).

På skol- eller förskolegårdar är det lämpligt att eftersträva så låga halter av PM10 och kvävedioxid som möjligt. Om luftföroreningshalterna ligger högre än övre utvärderingströskeln, d v s $< 34\mu\text{g}/\text{m}^3$ för PM10 samt $48\mu\text{g}/\text{m}^3$ för kvävedioxid kan platsspecifika beräkningar behöva tas fram som grund för beslut om val av plats. Läs mer om luftkvalitet på s.xxx

Friyta som gynnar både pojkars och flickors lek

En gård som innehåller många funktioner och är varierad och med olika rum bidrar till att gynna både pojkars och flickors lek. En grön gård är jämställd på så sätt att naturen inte vänder sig till en specifik grupp människor. En forskningsstudie har visat att lek i skogsmiljö blev mer jämställd för att skogen är mindre förutsägbar än andra lek miljöer och uppmuntrar till lek som alla kan delta i (Ärlemalm-Hagsér 2008, se Johansson et al 2009 s 23). Aktiviteter som gynnar flickors lek är mindre rum av vegetation och mindre och fler bollplaner, medan större platser för bollspel har stor betydelse för pojkars fysiska aktivitet. (Mårtensson et al 2014) Klättring visar sig locka lika många flickor som pojkar.

Placering av friyta

Friyta bör i första hand ordnas på den tomt där verksamheten ska bedrivas. För förskolor och skolor bör friytan ligga i direkt anslutning till byggnadsverket. För förskolebarn är det särskilt viktigt att ha en egen avgränsad gård (Fredrika Mårtensson). Även för grundskolan bör friytan ligga i direkt anslutning till skolbyggnaden. Närheten är också en viktig aspekt för skolpersonalens ansvar för säkerhet och uppsikt över barnen under den tid de vistas i förskolan och skolan.

Att gården ligger i direkt anslutning är barnens egna gynnar också barnens fysiska aktivitet. Skolbarn som har en egen skolgård är mer

fysiskt aktiva under rasterna än barn som hänvisas till en närliggande park. (Nordström 2013) Läs mer om placering av friytan på s xxx

Säkra friytan långsiktigt

Friytan bör inte senare kunna tas i anspråk för annat ändamål utan att ersättas med jämförbar friyta. Om gården behöver tas i anspråk för utbyggnad av skolan antingen genom tillfälliga paviljonglösningar eller permanenta utbyggnader, så bör den kvarvarande friytan utvecklas och förbättras för att kunna vara en fullgod utemiljö för även ett ökat antal elever och fungera ändamålsenligt för verksamheten.

Läs mer på s. xxx

REMISS

Barn tar plats

Plats för barn inte självklar

Barn tar plats. De behöver utrymme att pröva sina kroppar och att tryggt och säkert kunna utforska sin omvärld i samspel med andra. Alla barn och unga behöver stimulerande utemiljöer som väcker rörelseglädje, engagemang och nyfikenhet.

Samhällsutvecklingen påverkar barns och ungas livsvillkor, och stadsbyggande får inte alltid positiva konsekvenser för deras hälsa, lärande och allsidiga utveckling. Sverige har traditionellt varit bra på att planera för barn och unga. I den redan byggda miljön finns ofta avsatta friytor för barn och unga. Samtidigt har en allt ökande biltrafik begränsat barns och ungas rörelsefrihet i den byggda miljön.

Idag utvecklas bebyggelsen, särskilt i de större städerna, till att bli allt tätare. Dels för att hushålla med mark och vatten, dels för att minska transportbehovet och skapa en mer hållbar och levande stad. Här ska funktioner som boende, arbetsplatser, samhällsservice och rekreation samsas på en allt mindre yta. Konkurrensen om marken ökar och det är inte alltid självklart att avsätta eller bibehålla tillräckligt stora ytor i utemiljön som svarar mot barns och ungas behov. Idag väljer fler barnfamiljer att bo centralt och många barn och unga växer upp i täta stadsdelar än för bara några decennier sedan.

Parallellt har skolan genomgått en stor omvandling under de senaste decennierna med ökad konkurrens mellan skolor och ökade krav på effektivitet. Dessa aspekter ställer nya krav på planeringen och utformningen av utemiljöer för barn och unga, inte minst förskolegårdar och skolgårdar.

En god livsmiljö för barn och unga

Den fysiska planeringen enligt plan- och bygglagen syftar till att främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för alla. Detta överensstämmer också med det nationella målet för folkhälsan – att skapa samhälleliga förutsättningar för en god hälsa på lika villkor för hela

FAKTARUTA:**Barnkonventionen och stadsbyggandet**

Barnkonventionen är en del av den internationella folkrätten och innehåller fyra huvudprinciper; artiklarna 2, 3, 6 och 12.

Artikel 2 slår fast att alla barn har samma rättigheter och lika värde, ingen får diskrimineras.

Artikel 3 anger att det är barnets bästa som ska komma i främsta rummet i alla beslut som rör barnet.

Artikel 6 slår fast alla barns rätt till överlevnad, liv och utveckling.

Artikel 12 handlar om barns och ungas rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem. Barn och unga har stor kunskap om platserna där de brukar vistas och vet vad det är som gör att dessa platser fungerar.

Bland övriga artiklar med betydelse för barns och ungas utemiljöer finns artikel 31 som handlar om barns rätt till lek. Lek är barns och ungas naturliga sätt att förhålla sig till omvärlden. Oavsett hur man väljer att definiera lek bidrar lek på ett signifikant sätt till barnets fysiska och psykiska utveckling, till hälsa och välbefinnande. Barnkonventionens dignitet i samhällsutvecklingen förtydligas även i artikel 4 som slår fast statens skyldighet att till det yttersta av sina resurser tillgodose barnets sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter.

befolkningen. Skolans uppdrag är enligt läroplanen att främja lärandet, och den fysiska planeringen kan bidra till att främja goda förutsättningar för detta.

Goda utemiljöer för barn och unga kan bidra i arbetet med att uppnå flera andra nationella målsättningar såsom miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö och lärandemålen i läroplanen. Barns och ungas utemiljöer borde ses som en lika viktig stadsutvecklingsfråga som bebyggelse, infrastruktur och klimatfrågor. Stimulerande utemiljöer har inte bara betydelse för enskilda individer, utan även för samhället i stort. Bra förskolor- och skolor bidrar till kommuners och olika bostadsområdens attraktivitet vilket i sin tur kan attrahera efterfrågad arbetskraft och påverka lokala fastighetsvärden.

Att planera för barnets bästa

Sverige var ett av de första länder att ratificera barnkonventionen (FN:s konvention om barns rättigheter) som slår fast att alla barn har samma rättigheter och lika värde. Den viktigaste huvudprincipen är att barnets bästa alltid ska komma i första rummet (artikel 3). För att detta ska kunna uppfyllas måste samtidigt barnets rättigheter enligt artikel 2, 6 och 12 vara säkerställda (se faktaruta till vänster). Alla stater som ratificerar barnkonventionen förbinder sig att till det yttersta av sina resurser tillgodose barnets sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter (artikel 4).

Ett stadsbyggande som präglas av att främja barns och ungas rörelsefrihet och tillgång till attraktiva och trygga platser i det offentliga rummet kan bidra till att efterleva samhällets åtagande gentemot Barnkonventionen. Detta kan handla om att säkerställa och utveckla miljöer i staden som barn och unga finner trygga, trivsamma och tillgängliga och där de kan mötas och vara till på egna villkor. Till dessa miljöer hör rimligen utemiljön vid förskolor och skolor eftersom de tillbringar en stor del av dagen i dessa institutionsmiljöer.

Utmaningar i skolans värld

Det fria skolvalet och fristående skolor och förskolor

Sedan 1992 har varje elev rätt att välja skola – kommunal eller fristående, och är inte längre bunden till det upptagningsområde som de tillhör. Detta utgör ett komplicerande moment inom grundskoleplaneringen då en relativt hög andel av eleverna väljer en annan grundskola än den vars upptagningsområde de tillhör. I praktiken innebär detta att kommunens skolor blir olika belastade relativt det upptagningsområde som de planerat för. Det får konsekvensen att det blivit allt svårare för kommunerna att planera för behovet av friyta vid en skola eller förskola då det är svårt att uppskatta antalet elever.

En inte oväsentlig del av för- och grundskolor idag drivs i privat regi alltifrån som små företag eller föräldrakooperativ till stora koncerner med ett flertal fristående skolor. Då många fristående skolor etableras i befintliga byggnader gäller kravet på friyta vid bygglovgivning bara i skäligen utsträckning. I många fall löses kravet på friyta genom att man hänvisar till en närliggande park eller grönområde. Detta är dock inte

oproblematiskt då skol- eller förskoleverksamheten i praktiken tar allmän platsmark i anspråk vilket riskerar att stänga andra grupper ute.

Enligt skollagen har kommunen skyldighet att erbjuda varje skolbarn en plats om en privat för- eller grundskola läggs ned samtidigt som överkapacitet av lokaler blir kostsamt för kommunen. Osäkerheten kring den privata servicen kan vara ett skäl att utveckla olika typer av flexibla lokaler som kan ändra användning över tid.

FAKTA: Normers betydelse för friytans varande

Trenden är att skolgårdar och förskolegårdar får mindre yta i staden. Norsk forskning har visat att utomhusarealerna vid norska förskolor minskade med mellan 20 och 50 procent sedan ytnormerna avskaffades i Norge 2006. Samtidigt minskade parkeringsytorna med 1,6 procent (Nilsen, 2012).

Större skolenheter, mer verksamhet och krympande gårdar

För att få en ekonomisk bärkraftighet i den kommunala skolverksamheten har behovet av större skolenheter ökat. Mindre skolor läggs ned och slås ihop med andra. När skolor byggs ut sker utbyggnaden inte sällan på skolgården, vilket leder till fler barn på mindre yta och hårdare slitage.

När skolan kommunaliserades flyttade en stor del av fritidsverksamheten in i skolans lokaler, vilket de inte var byggda för från början. Idag är 80 procent av barnen i åldern 6-9 år är inskrivna i fritidshemmens verksamhet, varav tre fjärdedelar är inrymda i skolans lokaler (Boström, 2014). För dessa barn är skolgårdsmiljön den enda utemiljö de är hänvisade till under vardagarna.

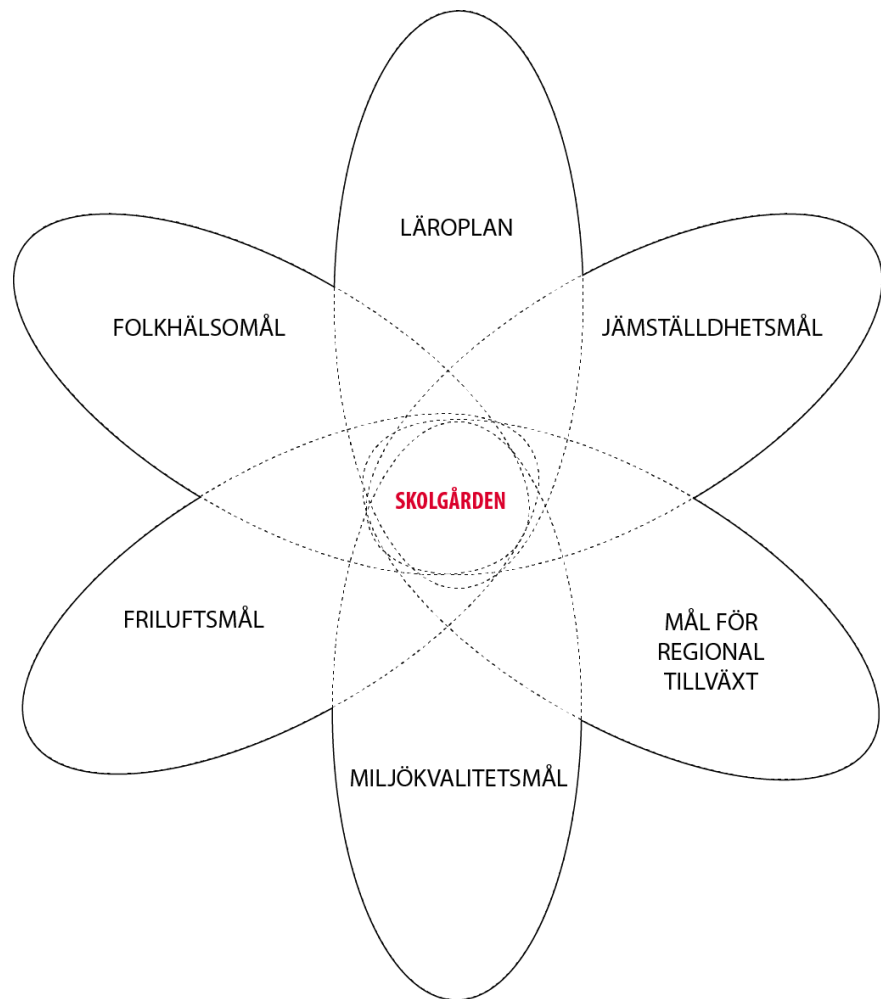
När nya skolor och förskolor ska byggas ska det ofta vara stora enheter. Detta ställer krav på större ytor för både byggnader, skolgård, parkering och avlastning vilket kan vara svårt att finna, särskilt i redan bebyggda områden. Samtidigt som barngrupper blir större minskar också personaltätheten, vilket försvårar för pedagoger att göra utflykter utanför den egna gården då de ansvarar för många elever.

Skolgård i park, på tak och bussar – problem eller möjlighet?

Konkurrensen om marken innebär att vi också måste vara öppna för att lokalisera utemiljöer i förskola och skola på nya, ibland okonventionella sätt. Förutom att lokalisera gårdsfunktioner utanför den egna fastigheten hos annan markägare förekommer placering av förskolegårdar och skolgårdar på tak. Detta är ett rimligt komplement till markplacerad utemiljö förutsatt att man utformar den så att den uppfyller kraven på kvalitet. Dock fordrar utemiljöer på tak andra investeringar, säkerhetstänkande, tekniska lösningar och klimatanpassning än på marken.

I flera kommuner arbetar man med bussar som kör till parker och andra utflyktsmål. Ett exempel är Malmö där en förskola med fyra avdelningar kompletteras med en förskolebuss så att förskolan i praktiken kan fungera som en förskola med fem avdelningar. Avdelningarna turas sedan om att använda bussen en dag vardera i veckan (SKL, 2013)

Oavsett lösning i det enskilda fallet är det angeläget att utemiljön rymmer sådana kvaliteter som gynnar barns och ungas hälsa, lek och lärande. Detta ställer också krav på en fungerande fastighetsorganisation som tar ansvar för förvaltning (drift och underhåll) av utemiljön i linje med verksamhetens behov.

Figur 1. Skolgården är en arena som ger möjlighet att omsätta de nationella målen i praktisk handling.

Folkhälsomål – ”att skapa samhälleliga förutsättningar för en god hälsa på lika villkor”. Av elva målområden är områdena delaktighet och inflytande i samhället, säkra miljöer och produkter, barns och ungas uppväxtvillkor samt fysisk aktivitet särskilt relevanta.

Miljö kvalitetsmål – av Sveriges 16 miljö kvalitetsmål är skolgården relevant för God bebyggd miljö, Säker strålmiljö och God luftkvalitet.

Gårdens betydelse för barns och ungas utveckling

Hur barn och unga mår när de är i skolan påverkar såväl skolresultat som livsstil. Leken och utevistelsen på förskole- och skolgården gynnar förutom barns fysiska aktivitet den sociala och mentala hälsan. Väl utformade gårdar kan förbättra motoriken, lärande, social kompetens och ge ökad koncentration. Det kan i sin tur minska sjukfrånvaron och motverkar stress.

FAKTA: Fysisk aktivitet och barn

Fysisk aktivitet används som ett överordnat begrepp och innefattar kroppsrörelser under såväl arbete som fritid och olika former av kroppsovningar, till exempel idrott, lek, kroppsovning, gymnastik, dans, motion och friluftsliv. Det omfattar all kroppsrörelse som är ett resultat av skelettmuskulaturens kontraktion och som resulterar i en ökad energiförbrukning.

Fysisk aktivitet är viktigt för barns fysiska så väl som psykosociala utveckling samt lärande.

Barn behöver vara fysiskt aktiva minst 60 minuter per dag.

Källa: (Faskunger, 2009)

Hälsa och välbefinnande

Under de senaste decennierna har det skett en ökning av övervikt och fetma och en ökande psykisk ohälsa hos barn och unga. En viktig orsak till detta är mindre rörelse i vardagen och ökade stillasittande aktiviteter. Förebyggande arbete är att se till att det finns tid och rum för fysisk aktivitet i skolan och förskolan. Viktiga aspekter för att öka fysisk aktivitet hos barn och unga handlar dels om barns egen transport till skolan per cykel eller till fots samt den fysiska aktivitet som barn får genom lek på raster och idrott i skolan (Faskunger, 2008).

Varför barn rör sig mindre idag har flera orsaker och är en komplex sammansättning av livsstil, attityd, men också av att många fysiska förutsättningar i den byggda miljön har försvunnit. Tät stadsbebyggelse med ökad trafik kan leda till minskad rörelsefrihet där barnen kan ta sig på egen hand. Föräldrars rädsla för trafiken, det fria skolvalet och ett mer utspritt fritidslandskap gör att föräldrar skjutsar sina barn till skola och fritidsaktiviteter.

Samtidigt är trenden att barns spontana aktiviteter på fritiden minskar. Utevistelser i parker, natur eller grönområden avtar i och med att barn börjar skolan samtidigt som det dragits ner på idrottsundervisningen i skolan (Faskunger 2008).

Man har sett att de levnadsmönster och vanor som grundläggs i tidig ålder ofta följer med och påverkar resten av livet. En person som är fysiskt aktiv under uppväxtåren löper dessutom mindre risk att utveckla hjärt- kärlsjukdomar och har lägre dödlighet i dessa sjukdomar (Faskunger 2008).

Säkra utemiljöer

Med 1,4 miljoner elever är skolan Sveriges största arbetsplats. I första hand är skolan en plats för lärande och utveckling, men det är också en plats där barn leker och där det händer att barn skadar sig. Varje år uppsöker uppskattningsvis drygt 30 000 barn och ungdomar en akutmottagning på grund av att de har skadat sig under skoltid i samband med lek och verksamhetsledda aktiviteter. Pojkar är något överrepresenterade i olycksstatistiken (drygt 56 procent) och barn i åldrarna 10–15 år drabbas mest.

Pojkar skadar sig oftare än flickor i skolan och på skolgården, men för både pojkar och flickor är åldersgruppen 10 till 12 år mest olycksdrabbad. Drygt två av tre olyckor sker utomhus. Den vanligaste orsaken är att barnen ramlar, snubblar eller snavar under lek och bråk. De knuffas och springer på varandra. Många barn skadar sig när de halkar utomhus och på våta golv inomhus. Några vanliga aktiviteter där barn gör sig illa är fotboll, basket och innebandy.

Idealet är att redan vid planeringen av en skolgård väga in säkerhetsaspekter när det gäller gårdens utformning och val av material och utrustning. Dessutom bör ett löpande systematiskt säkerhetsarbete bedrivas. För en god säkerhetskultur krävs att ledningen är tydlig med målsättningar och ansvarsfördelning. Genom skaderegistrering kan man få veta var när och hur skador inträffar och basera sina åtgärder för att förbättra säkerheten på fakta. Återkoppling och uppföljning av åtgärder

bidrar till ett kvalitativt säkerhetsarbete. Man kan också genomföra regelbundna säkerhets- och trygghetsvandringar för att kartlägga skolans utomhusmiljö utifrån ett trygghets- och säkerhetsperspektiv. En god skolmiljö är inte bara säker, utan i bästa fall också utvecklande, utmanande och inbjuder till lek.

Lek och utevistelse

Lek är betydelsefull för barns och ungas sociala utveckling. Det är genom leken barnet utvecklar sin fantasi, kreativitet och får möjlighet att uttrycka och bearbeta känslor och tankar. Leken har en stor och viktig betydelse för barns utveckling under hela uppväxten och skapar goda förutsättningar för att öka självkänsla och självkänedom samt för sociala färdigheter. Studier har visat att lek gynnas av natur, anlagd vegetation och på platser där lekutrustning är inbäddad i grönska, och främjas särskild där förutsättningar finns för den ”vidlyftiga leken” (Mårtensson 2010).

Forskningen visar att lekens drivkrafter är att söka nya utmaningar, något som är centralt i barns och ungas utveckling. Forskning sammanfattar barns och inte minst ungdomars behov av ”Risky play” med hjälp av sex punkter (Sandseter, 2011):

- Utforska höjder (klättra, klänga, hoppa, balansera)
- Uppleva hög fart (springa, gunga, glida, cykla, skejta)
- Utforska sina gränser för vad som är farligt (klättrväggar, eld, is, vatten)
- Testa vanliga verktyg (tälja, hugga, såga)
- Kämpa (sport, fajtas, brottas)
- Testa vara själv (gömma sig, dra sig undan, försvinna)

Gårdsmiljön kan planeras för att främja dessa lekens drivkrafter och på så sätt utmana barn och unga i kalkylerat risktagande. För att gårdsmiljön ska vara en säker och trygg lek- och utvecklingsmiljö finns säkerhetsrekommendationer att följa vid anläggning, underhåll och tillsyn (Henriksson, 2011). Dolda, ej kalkylerbara risker och faror som kan leda till allvarliga skador och olycksfall, främjar aldrig barns utveckling.

Utevistelse är också nödvändig för barnets möjlighet att skapa D-vitamin. Forskning visar att en fullvärdig utevistelse ger bättre social förmåga och koncentrationsförmåga, samt bättre BMI och midjemått genom att barnen sover bättre på natten (Söderström et al 2013). Studier om barns fysik pekar på att för att bilda en stark benstomme måste barnet kunna både accelerera och stanna tvärt, vilket kräver rymliga ytor för alla barn med spring i benen (Mårtensson 2010).

Det finns forskning som visar samband mellan en gårds kvalitet och utevistelse. Ju högre kvalitet gården hade, i form av grönska och välintegrerade lekytor, desto mer tid spenderade barnen utomhus vilket i sin tur påverkar deras hälsa. Forskning visade också att det inte främst är den fysiska aktiviteten som minskade BMI utan det var hur länge barnen vistades ute i på en gård med hög kvalitet (Söderström et al 2013).

FAKTA: Ändamålsenlig verksamhet: Förskola

Omfattar barn från ett till fem år. Miljön bör vara trygg med plats för skapande och utforskande, både för barnen på egen hand, i grupp och tillsammans med vuxna. I Skolverkets allmänna råd med kommentarer för förskolan (2011) står att ”huvudmannen och förskolechefen bör: /.../ - se till att förskolans lokaler och utemiljöer är utvecklande, hälsosamma och säkra samt att det finns fungerande rutiner för att säkerställa en säker och hälsosam miljö för alla barn.”

FAKTA: Ändamålsenlig verksamhet - skolans olika former

Förskoleklass

Det år barnet fyller sex erbjuds det plats i förskoleklassen. Förskoleklass är en egen verksamhet inom skolväsendet, men inryms ofta i samma lokaler som grundskola och fritidshem och behöver kunna samutnyttja utemiljön. För förskoleklassens verksamhet ska finnas goda förutsättningar för lek och rörelse i varierad rymlig miljö, det ska finnas kreativa platser med gott om löst material. Miljön ska inspirera till både egeninitierad lek och planerade aktiviteter.

Grundskola

Omfattar barn från sju till sexton år. Grundskolan lyder precis som förskoleklassen och fritidshemmet under läroplanen Lgr11. Varje skolämne har en egen kursplan med mål. Flera av skolans ämnen kan gynnas av utomhusbaserade moment. Både kommunala skolor och friskolor kan välja hur och i vilken omfattning utemiljön ska vara en del av verksamheten.

Sameskola

Omfattar barn från sju till sexton år med särskilt fokus på den samiska kultuern (UTVECKLAS).

Specialskola

Omfattar barn med syn- eller hörselnedsättningar, eller med grava språkstörningar. Planeringen ställer stora krav på tillgänglighet och att miljön är lättorienterad och med varierade sinnesintryck. Specialpedagogiska institutet kan vara ett stöd i förslag kring utformning.

Grundsärskolan

Omfattar barn med mental funktionsnedsättning och anpassas efter barnets förutsättningar och avviker delvis från den traditionella skolämnestrukturen. Utformningen av utemiljön särskilt viktig då mycket av verksamheten tar sin utgångspunkt i sinnliga upplevelser. Ofta finns särskolan integrerad i skolans lokaler och utemiljön är inte alltid anpassad efter barnens behov.

Fritidshem

Ett komplement till skolan för att ge barnen en varierad och stimulerande fritid, där sociala förmågor kan utvecklas (Allmänna råd för fritidshemmet, 2014). Enligt en stor undersökning (Mittuniversitetet) av fritidspedagogers syn på lärandemiljön i fritidshemmen är det viktigt med en spännande, aktiverande utemiljö och det är värdefullt med närhet till natur.

Annan pedagogisk verksamhet

Annan pedagogisk omsorg kan omfatta omsorg på obekvämtid, öppen förskola samt öppen fritidsverksamhet.

Gården som ett pedagogiskt rum

AVNITTET SKA KOMPRIMERAS.

Skolgårdar och förskolegårdar som anpassas i linje med verksamhetens behov bör betraktas som pedagogiska rum. Såväl forskning som beprövad erfarenhet visar att utemiljön är en användbar resurs för ämnesundervisning, men också för att främja social kompetens, entreprenörskap och färdighetsträning i hållbar utveckling. Pedagogiska aktiviteter som växelverkar mellan utomhus- och inomhusaktiviteter kan samtidigt leda till att främja lek och fysisk aktivitet. Förskolegårdar, skolgårdar och deras omgivningar har förutsättningar att förverkliga läroplanernas intentioner, kunskapsmål och kan därmed bidra till ökad måluppfyllelse.

Forskning visar att ökad fysisk aktivitet och extra motorisk träning i skolan har påverkan på skrivförmåga, läsförmåga, rumsuppfattning och taluppfattning/tankefärdigheter. Studien koncentrerade sig på ämnena matematik och svenska där man kunde se förbättringar i barnens prestationer. Att utevistelse och fysisk aktivitet minskar stress, väcker nyfikenhet och ökar koncentrationen är positivt för barns lärande.

Urbana miljöer, men också naturen har ett stort värde som pedagogisk resurs för förskolor och skolor. Den utomhusbaserade pedagogiken kan samtidigt utgöra en friskfaktor i skolans arbetsmiljö som stödjer lärandet genom ökad rörelse och fysisk aktivitet. Pågående forskning vid Nationellt centrum för utomhuspedagogik, Linköpings universitet, visar att utomhusbaserad undervisning förebygger bland annat fetma, diabetes, benskörhet och stress. Utomhuspedagogik kan även bidra till att ge barn ett bra förhållningssätt till naturen som kan gynna engagemanget och känslan för naturen även när de växer upp (Johansson et al 2009).

Forskning och beprövad erfarenhet visar att skapande arbete och lek är väsentliga delar i barns lärande. Kognitionsforskningen visar positiva effekter och mer bestående kunskaper av undervisning som växlar mellan inomhus- och utomhusaktiviteter (Fägerstam, 2012). Alla som arbetar i skolan ska, enligt grundskolans läroplan, Lgr11, samverka för att göra skolan till en god miljö för utveckling och lärande. Skolan är både en arbetsmiljö och utvecklingsmiljö. Miljöns ändamålsenlighet avgörs av fysiska, sociala och pedagogiska faktorer. Planering, utformning och utveckling av skolgårdar och förskolegårdar bör därför koncentreras till att främja barns och ungas lek, lärande och hälsa/välbefinnande.

Förskolegårdar och skolgårdar är platser för rekreation, lek och pedagogik. Med ändamålsenlig menas att det ska finnas kapacitet till ovanstående aktiviteter på gården. Om pedagogerna vill förlägga delar av undervisningen på gården ska gården vara utformad så att det finns möjligheter till det. Exempel på pedagogiska miljöer är odling, vattenanläggningar, habitat för djur och växter, alternativ energiproduktion och andra ekosystemtjänster. Med sådana funktioner kan undervisningen levandegöras genom att visa sambandet mellan skolkunskaper och praktiken. Likaså bör det finnas plats för olika lekar, sporter och viloplatsar.

En gård som håller en hög kvalitet är en bra utvecklingsmiljö för barnen. Gården är lämpligen anpassad för barnens ålder och är både tillgänglig och erbjuder jämställd lek. Barnen ska ha möjlighet att

utvecklas såväl fysiskt som mentalt. Det är viktigt att gården är relevant för ämnen åldersgrupp och att den är tillräckligt utmanande. Till exempel i förskoleåldern har man större behov av en egen gård då man inte kan ta sig själv till platser att leka på och barnen kräver tillsyn av vuxna. Barn i mellanstadiet är som mest fysiskt rörliga i sin närmiljö och utforskar den aktivt medan i tonåren söker man kontakt med andra människor och vill vara på mötesplatser där andra människor rör sig.

Gården som samspel mellan barn, verksamhet och platsens förutsättningar

En gård som planeras för att skapa förutsättningar för en ändamålsenlig verksamhet tar utgångspunkt i forskning, styrdokument, barnets behov och i verksamhetens behov och önskemål. Eftersom olika verksamheter ofta samutnyttjar lokaler och därmed också utemiljön, måste hänsyn tas till alla de skilda verksamheternas uppdrag och till barnens behov med utgångspunkt från ålder, utveckling och i ett jämställdhetsperspektiv.

Gården ska också i många fall kunna användas av barn under sin fritid; kvällar och helger och vara en naturlig mötesplats för barn och vuxna i närområdet. En gård som är rymlig, varierad och mångfunktionell gynnar barns och ungas sociala utveckling. På en rymlig gård kan barnen förflytta sig mellan olika lekar och även dra sig undan för att vila eller leka själva en stund. Det är också lättare att dra sig undan och leka för sig själv i naturmark än vid lekredskap där många barn samsas på en liten yta.

Barns fysiska utveckling gynnas av många olika byggda funktioner samt naturmark med varierad terräng. Motoriska färdigheter förbättras av naturliga ojämlikheter i mark, stenar att balansera på och klätterträd.

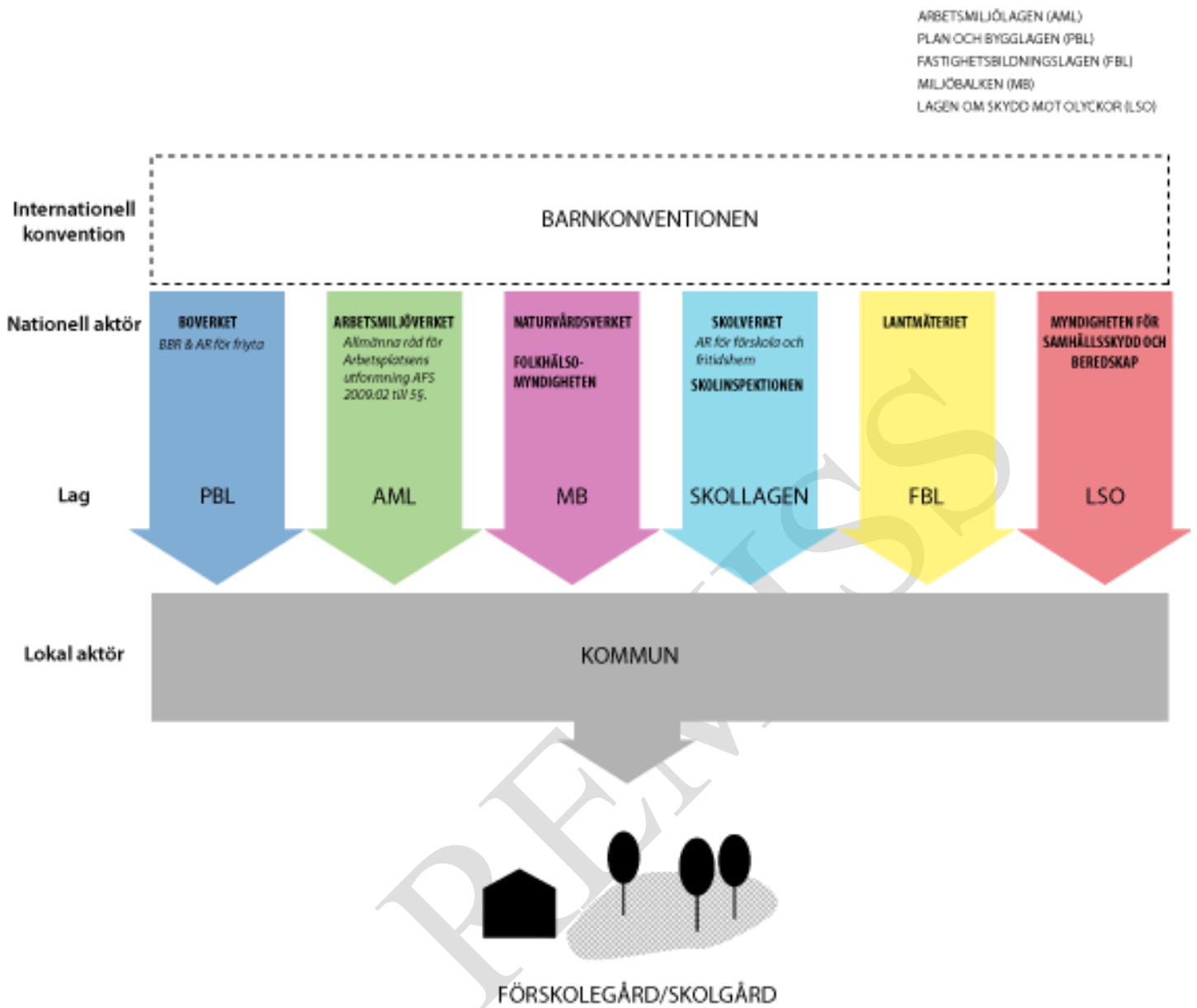
Stadsplanering inom ramen för plan- och bygglagen syftar till att skapa en god bebyggd miljö. För skolgårdar och förskolegårdar bör denna planering ske i samklang med verksamhetens behov av ändamålsenlig verksamhet, och insikter om barns och ungas behov och rättigheter.

Ansvar och styrmedel

När det gäller förskola och skola och dess utemiljö så är kommunen, med dess olika nämnder och förvaltningar, den aktör som bär det huvudsakliga ansvaret. Även om den kommunala organisationen kan se mycket olika ut beroende på kommun så har alla kommuner i grunden samma myndighetsuppdrag i förhållande till skollagen, plan- och bygglagen, miljöbalken, fastighetsbildningslagen, lagen om skydd mot olyckor och arbetsmiljölagen.

Barnkonventionen slår fast principer och centrala krav, men konkretiseras genom utveckling av befintlig lagstiftning och konkreta politiska åtgärder.

Förvaltningsmyndigheter på nationell nivå har ansvar för att ta fram föreskrifter, allmänna råd och vägledning hur de olika lagstiftningarna ska tillämpas. I detta avsnitt redovisas de olika regelverk som påverkar planeringen och utformningen av skol- och förskolegårdar.

Figur 2. Styrmedel och aktörer – det finns många styrmedel i form av lagar och verktyg samt en rad aktörer som påverkar förskolan och skolan och deras gårdar och närmiljö. Olika styrmedel ska sedan hanteras av kommunens olika förvaltningar och samspela i den fysiska utemiljön. Barnkonventionen ska beaktas i tillämpning av befintliga regelverk. Plan- och bygglagen är dock den enda lagstiftning som ställer krav på att det ska finnas friyta på tomten eller i närheten av den vid skola, förskola, fritidshem eller liknande verksamhet.

FAKTA: Utemiljö som en hälsofråga – rättspraxis

I planeringsprocessen har miljöförvaltningen eller motsvarande en viktig uppgift att granska planer och bygglov för att se att miljö- och hälsoskyddsaspekterna tas i beaktning tidigt i processen.

Rättspraxis har på senare år pekat på vikten av att förskolor ska säkerställa möjlighet till daglig utevistelse med god kvalitet för barnens hälsa. Domarna tydliggör att förskolor redan från början ska lokaliseras där möjligheten finns att tillgodose daglig utevistelse. (MÖD 2011:26

<https://lagen.nu/dom/mod/2011:26>

, 2011 MD Mål nr 4740-10).

Vid prövningen enligt 2 kap. 6 § miljöbalken ska de olägenheter som sedan tidigare förekommer på platsen beaktas vid bedömningen av om lokaliseringen av en ny verksamhet är lämplig.

Hänsynsreglerna är således tillämpliga på skol- och förskoleverksamhet och prövningen kan inte begränsas till inomhusmiljön (Buller och luftföroreningar från exempelvis vägar innebär en uppenbar risk för barnens hälsa både inom- och utomhus.) En lokalisering av en skola eller förskola som innebär att utevistelse och fönstervädring inte bör ske är inte lämplig.

Enligt 9 kap. 9 § miljöbalken ska lokaler för allmänna ändamål brukas på ett sådant sätt att olägenheter för människors hälsa inte uppkommer. Bestämmelsen är att se som en särskild hänsynsregel som kompletterar de allmänna hänsynsreglerna i 2 kap. miljöbalken. Den syftar till att reglera sådana olägenheter för människors hälsa som kan uppkomma i samband med användningen av en byggnad. Med lokaler för allmänna ändamål avses bl.a. samlingslokaler, lokaler för vård och omsorg, undervisning och hygienisk behandling, idrottsanläggningar, badanläggningar och hotell (se prop. 1997/98:45 del 2 s. 115). Det kan konstateras att sådana lokaler i många fall omfattar även utomhusmiljöer. Rättspraxis har visat att när det gäller lokaler som i sin normala användning innebär nyttjande av utomhusmiljön att bestämmelsen i 9 kap. 9 § miljöbalken är tillämplig även på utomhusmiljön.

Plan- och bygglagen skapar utrymmet

PBL är en möjlighetslagstiftning som sätter upp ramarna för hur kommunerna kan och får agera för att planera och bebygga inom kommunen. I planläggningen och i efterföljande lovgivning prövas markens lämplighet för ändamålet. I PBL 8 kap 9 §, om tomter, finns ett stycke som uttryckligen gäller skol- och förskolegårdar:

Om tomten ska bebyggas med byggnadsverk som innehåller en eller flera bostäder eller lokaler för fritidshem, förskola, skola eller annan jämförlig verksamhet, ska det på tomten eller i närheten av den finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse. Om det inte finns tillräckliga utrymmen för att ordna både friyta och parkering enligt första stycket 4, ska man i första hand ordna friyta. 8 kap. 9 § andra stycket PBL

Det är upp till kommunen att bestämma vad som ska bedömas som tillräcklig friyta. I den fysiska planeringen enligt plan- och bygglagen är behovet av tillräcklig friyta för lek och utevistelse inom sammanhållen bebyggelse ett allmänt intresse enligt 2 kap. 7 § PBL. Detta innebär att kommunen i översiktsplaneringen ska redogöra hur man avser att tillgodose detta och i detaljplaneringen ska behovet av friyta vägas gentemot andra allmänna intressen och enskilda intressen.

Boverket är ansvarig förvaltningsmyndighet för plan- och bygglagen och tar fram föreskrifter, allmänna råd och vägledning för tillämpning av lagen.

Miljö- och hälsoaspekter i miljöbalken

Miljöbalken riktar sig till den som bedriver verksamhet och har fokus på de miljömässiga effekterna av verksamheten. Detta gäller alla slags verksamheter och oavsett vem som är verksamhetsutövare.

Verksamhetsutövaren har en skyldighet att skaffa sig den kunskap som är nödvändig för att skydda miljön och människors hälsa mot skada eller olägenhet som kan uppkomma på grund av verksamheten (2 kap 2 §). När en verksamhet tar ett markområde i anspråk ska det väljas en plats som är lämplig med hänsyn till verksamhetens ändamål, samtidigt som minsta möjliga olägenhet ska uppkomma för människors hälsa och miljö (2 kap 6 §).

Anmälan av verksamhet enligt miljöbalken

Skola, förskola och fritidshem är verksamheter som har anmälningsplikt enligt miljöbalken och ska därför leva upp till kraven i förordningen om verksamhetsutövares egenkontroll. En anmälan för verksamheten görs oftast till miljöförvaltningen eller motsvarande. Tillsyn enligt miljöbalken ska utövas i kommunen av miljönämnd eller motsvarande. Vägledande tillsynsmyndighet för inomhusmiljö är **Folkhälsomyndigheten** och för utomhusmiljö **Naturvårdsverket**. Naturvårdsverket vägleder andra myndigheter och deltar ibland som part i mål och ärenden som avgörs i domstol. Se vidare under Uppföljning och tillsyn.

Säkerhet

Lag om skydd mot olyckor

Enligt lag om skydd mot olyckor (2003:778) är kommunen skyldig att vidta förebyggande åtgärder för att förebygga bränder samt att verka för att åstadkomma skydd mot andra olyckor. Kommunen är också skyldig att ta fram ett handlingsprogram för detta arbete där man beskriver risker i kommunen och hur den förebyggande verksamheten är organiserad. Skolan är Sveriges största arbetsplats. Den är också en del av en kommun, oavsett om verksamheten bedrivs i kommunal eller privat regi, och därmed bör skolan beaktas i de kommunala handlingsprogrammen.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) är ansvarig förvaltningsmyndighet för lagen om skydd mot olyckor.

BBR

I Boverkets byggregler, BFS 2011:6, BBR, finns regler om skydd mot olyckor vid fasta lekredskap på tomter samt skydd mot drunkning på tomter. BBR gäller vid nybyggnad eller nyanläggning och vid ändring av lekplatser. Andra regler som finns kring säkerhet är Svensk standard för lekredskap (SS-EN 1176-1–11) respektive Stötdämpande underlag (SS-EN 1177). Omfattande och detaljerade riktlinjer för utformning, konstruktion och kontroll av lekutrustning, fallutrymmen och stötdämpande underlag. Reviderad upplaga 2012.

Produktsäkerhetslagen

Produktsäkerhetslagen (PSL), en lag som kräver att varor och tjänster som tillhandahålls av näringsidkare till konsumenterna ska vara säkra. PSL gäller även för varor som tillhandahålls i offentlig verksamhet, exempel på detta är lekredskap på lekplatser. Konsumentverket är tillsynsmyndighet över PSL och har till uppgift att utföra kontroller av att produkter som tillhandahålls konsumenterna uppfyller gällande säkerhetskrav. Det är fastighetsägarens som till exempel kommun, bostadsföreningar eller bostadsbolag som har ansvar för lekplatsens egenskaper upprätthålls och ansvar för utrustningens säkerhet (Konsumentverket, u.d.).

Ordningsslagen

3 kap. 5§ Brunnar, bassänger och liknande anläggningar skall vara försedda med de säkerhetsanordningar som behövs med hänsyn till anläggningarnas belägenhet och beskaffenhet. Behovet av att säkerhetsanordningen ger ett tillräckligt skydd mot olyckor med barn skall särskilt beaktas. Anläggningens ägare eller den som till följd av nyttjanderättsavtal eller på någon annan grund är i ägarens ställe ansvarar för att anläggningen är försedd med nödvändiga säkerhetsanordningar.

Skollagen och läroplaner talar indirekt om utemiljö

Skollagen slår fast att utbildningen inom skolväsendet syftar till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestalta och förmedla.

Skolverket är förvaltningsmyndighet för skolan, förskolan, vissa särskilda utbildningsformer och annan pedagogisk verksamhet. Myndigheten ska främja att alla barn och elever får tillgång till en utbildning och verksamhet som är likvärdig och av god kvalitet i en trygg miljö. **Skolinspektionen** granskar skolor och bedömer ansökningar om att driva fristående skola. De har tillsynsansvar för skola, vuxenutbildning, fritidshem, förskola och annan pedagogisk verksamhet.

Läroplanen om skolans och förskolans utemiljön

Läroplanerna för skolan, Lgr11, och förskolan, Lpfö98, är målstyrningsinstrument. Var, eller hur, undervisningen ska bedrivas kommenteras inte. "Varet och huret" styrs av traditioner, lärares kunskaper, den lokala miljön och graden av samspel med det omgivande samhället. Inget hindrar alltså skolan/läraren att välja var och hur undervisningen ska bedrivas, utan förväntas göra detta på ett sätt som leder till god måluppfyllelse. Skolinspektionens kvalitetsgranskning av förskolan visade dock att det finns de förskolor som inte tar tillvara på de möjligheter som finns för barnen på förskolans gård och dess omgivning.

Skolverkets allmänna råd lyfter fram vikten av en god utemiljö

Det finns utöver läroplanerna allmänna råd från Skolverket för förskolan (Allmänna råd med kommentarer om förskolan 2013) och fritidshem (Allmänna råd med kommentarer för fritidshem 2014). I råden för förskolas nämns att det behövs en utemiljö som ger utrymme för såväl platsbundna lekar som utforskande aktiviteter. I allmänna råd för fritidshem anges att eleverna behöver ha tillgång till en utemiljö som ger utrymme för olika aktiviteter, lek och rörelse. I råden förespråkas således att det att barnen och eleverna behöver en utemiljö och en friyta att vistas på.

Arbetsmiljölagen

Skolan är landets största arbetsplats om man ser till hur många personer som vistas där och samtidigt omfattas av arbetsmiljölagsstiftningen. Arbetsmiljölagen gäller för både elever och skolpersonal i grund- och gymnasieskolan, från och med förskoleklass. Den gäller dock inte för barn i förskolan och på fritidshem, däremot för den personal som arbetar där. **Arbetsmiljöverket** ansvarar för att inspektera att det inte finns risker i den fysiska miljön. Arbetsmiljön på hela skolan, inklusive skolgårdar, ska vara säker och ingen ska riskera att skada sig eller utsättas för hot och våld. (Arbetsmiljöverket, 2014)

Arbetsmiljöverket har utarbetat allmänna råd, Arbetsplatsens utformning AFS 2009:02 gällande tolkning av arbetsmiljölagens bestämmelser av arbetsplatsens utformning. Av de allmänna råden framgår att det är viktigt att samband mellan arbetsplatser och mellan och inom arbetslokaler är säkra, bekväma och överskådliga. Det är viktigt att det från arbetslokaler finns nära tillgång till personalrum, särskilt till pausrum och toaletter. Detta gäller i hög grad för yngre skolbarn. En ”skolgård” i en park i omgivningen eller toaletter i ett särskilt hus längst bort på skolgården motsvarar oftast inte kravet i paragrafen. (Arbetsmiljöverket, 2009)

Fastighetsbildningslagen

Fastighetsbildningslagen (1970:988) reglerar hur indelningen av marken i fastigheter får förändras och under vilka omständigheter, hur marken får byta ägare med mera. Fastighetsbildningslagen är en viktig lagstiftning vid genomförandet av detaljplaner. SKA UTVECKLAS

Lantmäteriverket är ansvarig förvaltningsmyndighet för fastighetsbildningslagen.

Planeringsprocessen

För att säkra barns tillgång till förskolegårdar och skolgårdar med tillräcklig yta och gott innehåll är det viktigt att frågorna om barns utemiljö finns med i den fysiska planeringen på alla skalnivåer – från översiktsplaneringens mer strategiska ställningstaganden ner till detaljplaneringen, bygglov och själva genomförandet.

Friyta för lek och utevistelse – ett allmänt intresse i den fysiska planeringen

I den fysiska planeringen enligt plan- och bygglagen är behovet samhällsservice som barnomsorg och behov av tillräcklig friyta för lek och utevistelse inom sammanhållen bebyggelse ett allmänt intresse enligt 2 kap. 7 § PBL. Detta innebär att kommunen i översiktsplaneringen ska redogöra hur man avser att tillgodose detta och detaljplaneringen ska behöva av friyta samt kommunal service som förskola och skola vägas gentemot andra allmänna intressen och enskilda intressen.

Behovet av friyta i närheten av fritidshem, förskola och skola preciseras vid bygglov i 8 kap. 9 § andra stycket PBL där lagstiftaren är tydlig med att:

”En obebyggd tomt som ska bebyggas ska ordnas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. (...)

Tomten ska ordnas så att om tomten ska bebyggas med byggnadsverk som innehåller en eller flera bostäder eller lokaler för fritidshem, förskola, skola eller annan jämförbar verksamhet, ska det på tomten eller i närheten av den finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse. Om det inte finns tillräckliga utrymmen för att ordna både friyta och parkering enligt första stycket 4, ska man i första hand ordna friyta.” (8 kap. 9 § andra stycket PBL)

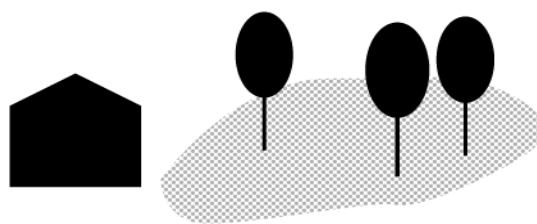
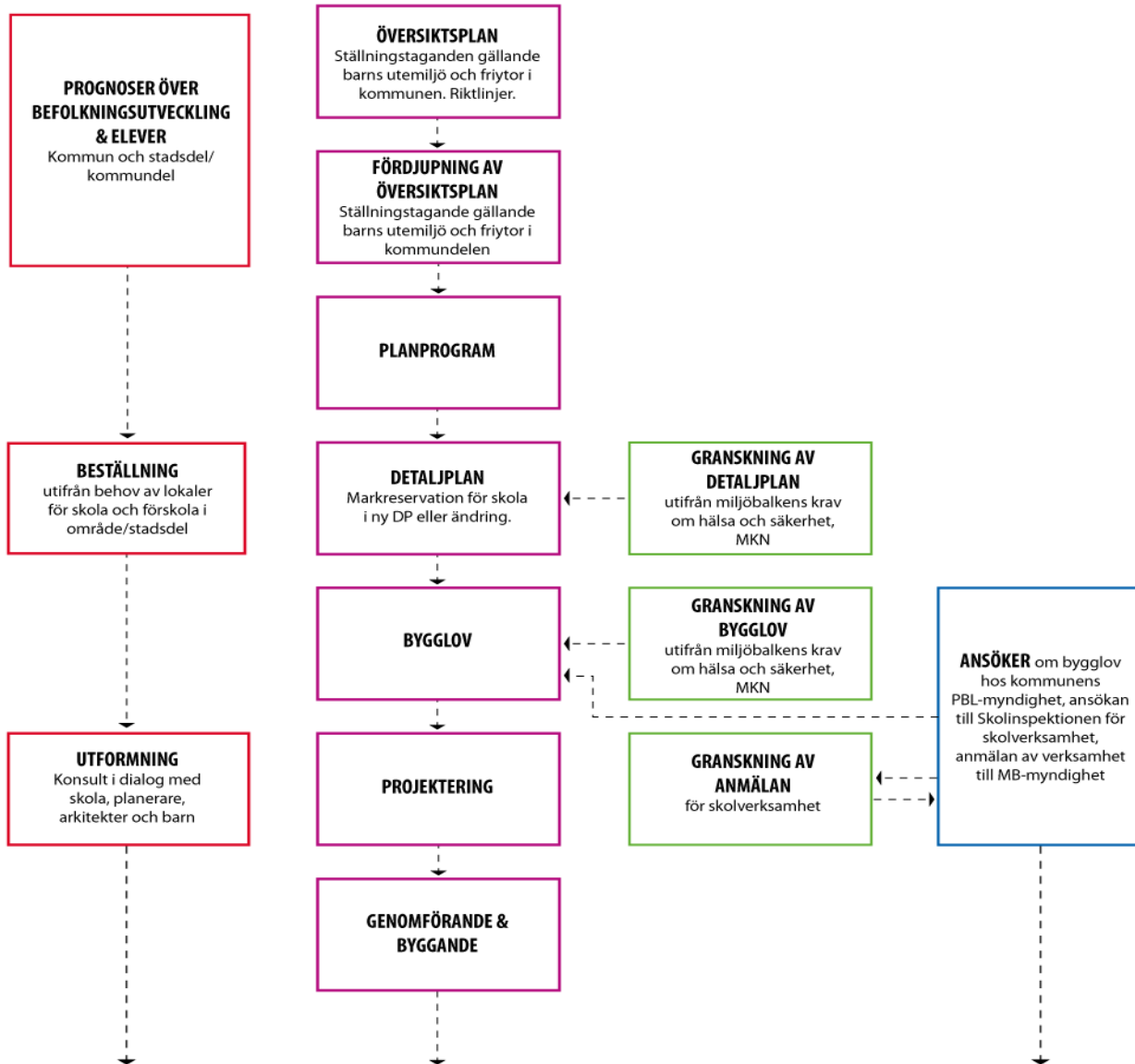
Figur 3.

Kommunens planering av skolverksamhet

Planering enligt PBL

Granskning & anmälan enligt miljöbalken

Friskoleverksamhet

FÖRSKOLEGÅRD/SKOLGÅRD

Figur 3. Initiativet för att bygga eller etablera en ny skola eller förskola kan tas av olika aktörer. Har kommunen exempelvis upprättat en lokalförsörjningsplan som beslutats av berörd skolnämnd och kommunstyrelse kan processen starta för planering och produktion. Flera förvaltningar kan här med fördel samverka i tidigt skede av arbetet med detaljplanläggning och bygglov. Stadsbyggnadskontoret kan då efter beställning vara sammankallande av deltagare från utbildningsförvaltning, gatu- och trafikkontor, exploateringskontor, miljöförvaltning och byggherre. Viktiga underlag i tidigt skede av planläggningen bör också inhämtas från medborgarsamråd och inte minst synpunkter från barn och ungdomar. Efter beslut om ny detaljplan för förskola eller skola som vunnit laga kraft kan själva byggprocessen starta.

Planprocess och nybyggande kan också genomföras på liknande sätt med en annan huvudman än kommunen då friskola eller exempelvis föräldrakooperativ har beviljats tillstånd att starta verksamhet.

Lokalplanering

Enligt skollagen ska kommunen erbjuda barnomsorgsplatser inom fyra månader, vilket innebär att kommunen måste kunna garantera alla barn över ett år plats på förskola och skola. För att kunna tillgodose behovet av plats på förskola och klara skolpliktsansvaret i grundskolan, krävs ett långsiktigt och noggrant planeringsarbete där fleråriga lokalförsörjningsplaner upprättas som analyserar och förhåller sig till kommunens planerade bostadsbyggande och prognoser för barn- och elevutveckling. Det blir annars på kort sikt svårt för kommunen att i efterhand hitta bra lösningar för utbildningslokaler och utemiljöer för barn och unga när nya bostadsområden redan är byggda och inflyttade.

Skolan och förskolan i översiktsplanen

I översiktsplanen kan kommunen redovisa planerad skolutbyggnad eller vilka mål och strategier som planeringen av förskolor och skolor ska utgå ifrån. I översiktsplanen ska kommunen också redogöra för hur man avser att tillgodose allmänna intressen enligt 2 kap. PBL som exempelvis tillgång till samhällsservice som barnomsorg och tillgång på friyta för lek och utevistelse. Ställningstaganden i översiktsplanen gällande barns utemiljö kan till exempel ange riktlinjer och rekommendationer för barns tillgång till lekpark, grönområden samt storlek och kvalitetskrav på skolgårdar och förskolegårdar.

Översiktsplanen ska ta hänsyn till och samordnas med de nationella mål som är relevanta för en hållbar utveckling i kommunen. Det finns många nationella mål och därmed aktörer som har koppling till förskole- och skolgårdar så som folkhälsomål, miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö samt barnkonventionen. Bra gårdar bidrar även till att uppnå flera nationella mål.

Det finns även möjlighet att arbeta med fördjupning av översiktsplanen (FÖP) för ett geografiskt avgränsat område. Frågor som rör miljöer barns och ungas utemiljö kan här behandlas mer i detalj som lokalisering och omfattning.

Att tänka på i översiktsplaneringen och i den strategiska planeringen;

- Befolkningsprognoser – Hur ser befolkningsutvecklingen ut i kommunen, delar av kommunen och i olika stadsdelar med avseende på ålder? Elevprognoser och lokalförsörjning.

FAKTA: VAD ÄR EN ÖVERSIKTSPLAN?

Översiktsplanen visar grunddragen i den avsedda mark- och vattenanvändningen och hur den byggda miljön ska användas. Den är inte juridiskt bindande men ska vägleda kommunens beslut när det gäller detaljplanering, planbesked, bygglov och andra tillståndsprövningar. I översiktsplanen redovisas bland annat förväntad befolkningsutveckling och strategisk bebyggelseutveckling som var och hur mycket man planerar att bygga.

Exempel: Ett övergripande planeringsunderlag – Barnkartor i GIS

Barnkartor i GIS har utvecklats av Ulla Berglund och Kerstin Nordin på SLU Ultuna. (Berglund 2008, Berglund & Nordin 2010). Med hjälp av detta planeringsverktyg fungerar barnen som informanter, det är med andra ord inte i första hand ett dialogverktyg.

Barnkartor i GIS används för att barnen ska kunna dela med sig av sina kunskaper om de miljöer de själva har erfarenhet av, till planerarna. Barnen får besvara en webbenkät baserad på digitalt interaktivt kartunderlag över närmiljön. Frågorna som barnen får svara på är noggrant utformade och testade i ett forskningsprojekt. För att ifyllandet av enkäten ska bli korrekt har man alltid en handledare till hands. Det kan vara en lärare eller planerare som utbildats i metoden.

- Vid planläggning av sammanhållen bebyggelse bör eftersträvas en lokalisering av skolor, förskolor, fritidshem eller liknande verksamhet som möjliggör att det allmänna rådet till 8 kap. 9 § andra stycket PBL kan uppnås/tillgodoses.
- Barnens utemiljö – Hur tillgodoses de allmänna intressena enligt 2 kap. 7 § PBL med behov av tillräcklig friyta för lek och utevistelse?
- Samverkan i tidiga skeden – Använd översiktplaneringen som ett verktyg för att arbeta förvaltningsövergripande i tidiga skeden. Hur kan just er kommun samarbeta mellan t ex stadbyggnads-, exploaterings-, miljö-, social- och fastighetskontor?
- Hur tar barnens bästa omhand i planeringen – barnperspektivet, dialog med barn i planeringsprocessen och barnkonsekvensanalys (BKA).
- Förhållningssätt till nationella mål
- Behov och nytta av att planera för mångfunktionella ytor. Skolgården är även en viktig mötesplats för barn och unga i staden även på fritiden. Skillnad på förskolegårdar och skolgårdar.

Tillräcklig friyta

Friytans storlek vid förskola

Forskning och studier visar att lekytan bör ha en viss storlek för att barnens lek ska kunna utvecklas och ha ett varierat innehåll. Enligt erfarenheter från förskolegårdar i Malmö tycks det storleksmässigt gå en gräns vid ungefär 30 kvm/barn. När gårdarna är mindre blir användningsmöjligheterna begränsade och slitaget stort. När lekmiljöerna slits förlorar de väsentligt sitt lekvärde.

Friytans totala storlek har betydelse för att den ska kunna rymma de kvaliteter som behövs för en fullgod lekmiljö. Studier visar att minimum tycks utgöras av 2000-3000 kvm. Då är ytan så stor att det händer något med barnens lek – det uppstår mer rörelse och spring i leken. (Malmö Stad, 2011) Studier av förskolegårdar i Örebro visar att det inte finns ett linjärt samband mellan friytan storlek och lekkvaliteter, men gårdar som var mindre än 2000 kvm hade generellt låg lekvärdesfaktor. (Örebro kommun, 2013)

Friytans storlek vid skola

Tidigare allmänna råd från Skolöverstyrelsen från 1979 angav att skolgårdens friyta borde motsvaras av 10 kvm/barn. Det är inga stora ytor. Däremot poängterades vikten av att skolan hade tillgång till mark som kompletterar skolgården som arena för lek, pedagogisk verksamhet och fysisk aktivitet så som lekområden, bollplaner, idrottsplaner, bad, naturområden för orientering, skidåkning, exkursioner m.m.

I Malmö har kommunen tagit fram riktlinjen 15 kvm/barn i skola, något högra för lågstadieskolor. (Lenninger, 2014)

Säkra friytan långsiktigt

Friytan bör inte senare kunna tas i anspråk för annat ändamål utan att ersättas med jämförbar friyta.

För att förhindra att friytan riskerar att exploateras i framtiden är det en förutsättning att den är finns i samma planområde eller detaljplaneområde. Det är en möjlighet att säkerställa tillgång till friyta i ett långsiktigt perspektiv.

Om gården behöver tas i anspråk för utbyggnad av skolan antingen genom tillfälliga paviljonglösningar eller permanenta utbyggnader, så bör den kvarvarande friytan utvecklas och förbättras för att kunna vara en fullgod utemiljö för även ett ökat antal elever.

För att säkra friyta som är på annans mark bör avtal redan i bygglovskedet tecknas mellan den som upplåter mark och verksamhetsutövaren.

Tillgänglighet till friytan

Om det inte finns friyta i direkt anslutning till skolan och barnen måste hänvisas till en friyta i närheten så ska barnen kunna ta sig dit på egen hand utan praktiska hinder eller fysiska hinder. Barnen ska till exempel inte behöva passera en trafikerad gata, väg eller större cykelstråk för att ta sig till sin skolgård. Barnen ska inte heller vara beroende av att personal leder dem till deras skolgård. Om barnen måste passera trafikerade stråk eller är beroende av personal som följer med är det en stor risk att de är mer sällan ute. En viktig aspekt är också personalens ansvar för säkerhet och uppsikt över barnen under den tid de vistas i förskolan och skolan. Erfarenheten har visat att om avståndet är längre än 300 meter till närmaste lekplats så klarar man inte av verksamhetsskäl att gå iväg med de yngsta förskolebarnen.

Säkerhet och hälsa

Luftkvalitet

I förhållande till vuxna är barn på grund av sin kroppsstorlek mer exponerade för kemiska miljöföroreningar. Under barns tillväxtår kan miljöföroreningar påverka den fysiska utvecklingen negativt som t.ex. immunförsvaret (Rapport Barn, miljö och hälsa).

På skol- eller förskolegårdar är det därför lämpligt att så låga halter av PM10 och kvävedioxid som möjligt eftersträvas. Om luftföroreningshalterna ligger högre än övre utvärderingströskeln, dvs $< 34\mu\text{g}/\text{m}^3$ för PM10 samt $48\mu\text{g}/\text{m}^3$ för kvävedioxid bör platsspecifika beräkningar ligga till grund för beslut om val av plats.

Barn med astma och allergisjukdomar är en särskilt känslig grupp för luftföroreningar. De främsta källorna för luftföroreningar är utsläpp från fordon, vägsplitage och energiproduktion. Den viktigaste åtgärden är att minska vägtrafiken och att inte placera förskolor och skolor nära stora vägar eller i täta trafikmiljöer (Region Skåne, 2014).

Ljudkvalitet

Ljudkvalitet är en viktig aspekt på skol- och förskolegård. För höga ljud orsakar försämrad förmåga att uppfatta tal vilket kan försvåra inläringen. Grundskolans och förskolans pedagogiska verksamhet förekommer även utomhus och därför krävs ljudnivåer som medger konversation som möjlighet till lek och rekreation. Vid planering av nya förskolor och skolor måste man se till omgivningens trafikintensitet samt närliggande verksamheter för att få en så bullerfri miljö som möjligt. Särskilt när skolverksamhet etableras i befintliga miljöer.

På skol- eller förskolegården är det önskvärt att åtminstone hälften av friytan ha en ljudnivå på högst 50 dBA ekvivalentnivå dagvärde.

Buller från vägar och närliggande verksamheter kan minskas genom att t.ex. begränsa trafik och hastighet samt genom att använda tystare vägbeläggningar. För höga bullernivåer kan styras genom gestaltning av den fysiska miljön, vegetation, barngruppernas storlek och pedagogikens utformning. (Region Skåne, 2014)

Enligt miljöbalken ska bostäder och lokaler för allmänna ändamål, såsom förskole- och skolgårdar, brukas på ett sådant sätt att olägenheter för människors hälsa inte uppkommer.

Säkra friytorna i detaljplaneringen

Detaljplaneskedet och framförallt i det föregående programarbetet med detaljplanen är centrala verktyg för att säkra goda förutsättningar för tillräckliga friytor för skola och förskola. Här är det förberedande arbetet med program och andra underlag som befolkningsprogoser viktiga för att kunna beräkna behovet av både förskolor och skolor. I programarbetet och den efterföljande detaljplaneringen avgörs lokalisering av funktioner och hur stora områden och ytor som ska avsättas för förskole- och skolgårdar. Här fastställs också hur stor byggrätt som planen medger och hur stora innergårdarna ska vara.

För att kunna tillgodose behovet av friyta vid skolor och förskolor är det lämpligt att redan i planläggningen av sammanhållen bebyggelse eftersträva en planering och lokalisering av skolor, förskolor, fritidshem eller liknande verksamhet som möjliggör att det allmänna rådet till 8 kap. 9 § andra stycket PBL kan uppnås.

Frågan aktualiseras i detaljplaneringen när:

- ett nytt område ska bebyggas med bostäder och en ny detaljplan tas fram
- en skolverksamhet ska etableras i en befintlig byggnad och detaljplanen behöver ändras för att tillåta skolverksamheten
- när befintlig skolgårdsmiljö som friytor, närliggande fotbollsplaner, naturområden eller lekplatser tas i anspråk för ny bebyggelse vid förtätning.

I det sistnämnda fallet detta direkt barnen och det är därför lämpligt att involvera dem i planeringsprocessen genom medborgardialoger och samråd. Barn är inte sakägare, men är experter på sin egen närmiljö och bär på viktig kunskap som bör tas tillvara i planeringen.

Redan i tidiga skeden i planeringen av stadsdelar och kvarter bör man ta höjd för behovet av skolor och förskolor med tillhörande gårdar och avsätta tillräckliga ytor för verksamheten. Om man avser att lösa behovet

av förskola med lokaler i bottenplan av flerbostadshus bör bostadsgårdarna vara tillräckligt stora eller bör det finnas tillräckligt många och stora parker som rymmer större barngruppen utan att hamna i konflikt med andra grupper och allmänhet.

Platsens förutsättningar

Skolor och förskolors lokalisering bör planeras med utgångspunkt att kunna tillgodose behovet av tillräcklig friyta för ändamålsenlig verksamhet med goda luft-, ljud- och ljusförhållanden. Det kan handla om avstånd till större vägar, skyddande bebyggelse, höjd på bebyggelse, terrängförhållanden, tillgång till befintliga grönområden. Det är önskvärt att lokaliseringen sker så att friytor i form av park och naturmark finns i närheten av skolverksamheten för att komplettera förskole- och skolgården.

Lokalisering och färdvägsmiljöer

Vid lokaliseringen är det också lämpligt att planera för goda och säkra färdvägsmiljöer för gång och cykel så att barnen på ett enkelt och självständigt sätt kan ta sig mellan bostaden och skolan.

I redan bebyggda områden kan det finnas svårigheter att uppfylla alla krav på en bra utemiljö vid etablering av skolverksamhet. Här får kommunen göra en samlad bedömning och se över olika lokaliseringalternativ. Att barnen hänvisas till en skola som uppfyller alla krav på utemiljö, men som innebär långa resor varje dag för barnen kan vara ett sämre alternativ. Närheten till det egna bostadsområdet kan inte sällan väga upp vissa brister i en förskola.

Planbestämmelser

Förskolegården och skolgården bör gårdarna vara kvartersmark och inte allmän platsmark då gårdarna inte är allmänt tillgängliga under dagtid när barnen vistas på skolan. Gårdarna bör ha planbeteckningen Skola.

Skolområdena behöver sällan preciseras till sin användning. Andra regelsystem styr exempelvis behovet av lokaler för den obligatoriska skolan. Däremot kan markens disposition behöva klargöras med mer detaljerade bestämmelser, som till exempel byggnadernas placering eller var det är tillåtet med parkering, lastning med mera.

För att säkerställa att tillräcklig friyta kommer till stånd, är det lämpligt att det anges i procent av fastighetsarean hur stor byggnadsarean får vara.

Underlag i detaljplanearbetet

Viktiga underlag för att klarlägga behovet av nya förskolor och skolor i det planerade området är översiktsplanen och andra kommunala strategier som omfattar skolplaner, befolkningsprognoser, bostadsförsörjningsprogram och lokalförsörjningsprogram. Statistiken och prognoserna måste vara aktuella och realistiska, för att ge nödvändigt stöd för efterföljande planer och program.

Att tänka på vid framtagande av program för detaljplaner

Vid planläggning av sammanhållen bebyggelse är det lämpligt att eftersträva en lokalisering av skolor, förskolor, fritidshem eller liknande verksamhet som möjliggör att det allmänna rådet till 8 kap. 9 § andra stycket kan uppnås/tillgodoses.

- Vilka ställningstaganden har gjorts i översiktplanen gällande fria ytor vid skola och förskola?
- Finns det något strategiskt måldokument gällande skol- och förskolor för kommunen?
- Arbeta förvaltningsövergripande för att klargöra mål, behov, och hur man ska samarbeta. Vilka verksamheter bör involveras och när? Exempelvis stadbyggnads-, exploaterings-, social- och fastighetskontor, miljökontor, teknisk förvaltning, kommunledning med flera?
- Kontakta en jurist för att reda ut eventuella oklarheter vid avtal om lokaler, exploateringskostnader, upphandling etc.
- Ta fram ett relevant underlag, till exempel statistik över befolkning, boendeformer och resvanor. Statistiken bör vara aktuell och realistisk, uppdelad efter ålder och kön.
- Ta fram elevprognoser och lokalförsörjningsplaner
- Bestäm i vilken typ av samråd behövs, till exempel en riktad medborgardialog till barn? Samråd med skolläring? Se även Boverkets medborgardialog <http://www.boverket.se/Planera/Medborgardialog-vid-fysisk-planering/>.
- Klargöra hur bygg- och fastighetsbolag kommer in i processen.
- Beakta markägandet och vilken flexibilitet det ger i planeringen över tid.
- Se över möjligheten att planera för mångfunktionella ytor. Skolgården är en viktig mötesplats i staden för barn och unga även på fritiden. Skillnad på förskolegårdar och skolgårdar.

Skolgården och förskolegården bör vara kvartersmark så skolan kan bestämma över området. Däremot kan närliggande utemiljö som är viktig för skolans verksamhet såsom bollplaner, naturområden och parker vara allmän platsmark.

Metoder som planerare kan använda, för att bättre planera utifrån ett barnperspektiv, exempel finns presenterade under kapitlet Barns delaktighet och medskapande.

Kvartersmark i parken

Allmän platsmark ska vara tillgänglig för allmänheten. Ett sätt att lösa samutnyttjande av parkmark kan vara att göra en del av parken som kvartersmark där kommunen är huvudman. Då kan kommunen teckna avtal med olika verksamheter som t.ex. en skola eller förskola att dessa under dagtid har företräde på området. I Kalmar ska gamla stadionområdet bebyggas med bostäder. Delar av de gamla idrottsanläggningarna ska göras om till spontanidrottsplatser som en del av parken. Målet var att idrottsplatsen skulle kunna nyttjas av både en närliggande skola för idrottsundervisning och av allmänheten för spontanidrott. Om anläggningen skulle vara allmän platsmark kan inte skolan garanteras någon nyttjanderätt framför allmänheten. Kommunen

Exempel: Att involvera barn i detaljplanearbetet i Östersund

Stadsdelen Torvalla i Östersund skulle byggas ut med bostäder. Marken som skulle bebyggas utgjorde en stor del av den närliggande skolans och förskolans närmiljö som användes för undervisning, lek och rekreation. Kommunens planerare beslöt då att involvera barnen i planeringsarbetet. Barnen arbetade fram egna bilder, kartor och modeller över hur de såg att området skulle kunna bebyggas och deras närmiljö utvecklas. Med detta underlag kunde kommunens planerare sedan planlägga delar av området för bostäder och delar av det som naturmark för skolans och de närboendes behov. Barnen påtalade också säkerhetsrisker i trafikmiljön vilka kunde åtgärdas av trafikförvaltningen. Läs mer på

<http://www.boverket.se/sv/sa-mhallsplanering/kommunal-planering/medborgardialog1/hur-har-andra-gjort/i-ostersund-paverkar-barn-och-undervisningen>

valde då att göra idrottsanläggningen som kvartersmark med beteckningen I (eller R?) för att på så sätt kunna garantera både skolans tillgång till anläggningen under skoltid och allmänhetens tillgång under övrig tid.

Bygglov

I bestämmelserna för en tomt där det ska byggas bostäder eller lokaler för förskola, skola eller liknande verksamhet ställs det vid beviljande av bygglov krav på tillräckligt stor friyta för lek och utevistelse. Det finns också krav på utrymme för parkering men i trängda lägen ska friyta prioriteras framför parkeringsplatser (8 kap. 9 § PBL).

Bygglovet prövas gentemot detaljplanen om det finns en sådan. Om lovet gäller en åtgärd utanför detaljplanelagt område är översiktsplanen vägledande. Därför är det viktigt att det finns kommunen har tagit fram riktlinjer redan i översiktsplanen. För att bygglovet ska beviljas måste bygghandlingarna överensstämma med kraven i PBL och detaljplanens bestämmelser. Kraven på friyta ställs när en ny skola eller förskola ska byggas på en obebyggd tomt.

Om tomten redan är bebyggd

Kraven på friyta vid bygglov ska tillgodoses i *skälig utsträckning* om en ny skola eller förskola ska byggas på en redan bebyggd tomt. Det kan handla om att en ny skolverksamhet ska etableras i en befintlig byggnad och byggnaden behöver byggas om för att passa verksamheten. Skolverksamhet i sig är bygglovpliktig och därför aktualiseras bestämmelserna också när en ny skola eller förskola ska etableras i en befintlig byggnad även utan ombyggnad. Vid skälighetsbedömningen bör särskilt beaktas friytans förutsättningar att bedriva ändamålsenlig verksamhet. (BFS 2015:XX)

Tidsbegränsade bygglov

Tidsbegränsade bygglov får ges i strid mot planen. Då ska kraven endast uppfyllas i skälig utsträckning. Med ändringarna i PBL kan ett tidsbegränsat bygglov gälla upp till 15 år. Att ge tidsbegränsade bygglov för skol- och förskoleverksamheter kan vara ett sätt att lösa ett tillfälligt problem. I bedömningen bör ingå att barn och unga är särskilt utsatta i sin närmiljö och så långt möjligt eftersträva att tillgodose behovet av friyta.

Om egen gård saknas och friytan måste ligga i närheten

Om det inte finns friyta i direkt anslutning till skolan och barnen hänvisas till en friyta i närheten så är det lämpligt att barnen kan ta sig dit på egen hand utan praktiska eller fysiska hinder. Om barnen måste passera en trafikerad gata, väg eller större cykelstråk för att ta sig till sin skolgård ökar beroendet av personal som följer med ut, vilket kan medföra en stor risk att de är mer sällan ute. En viktig aspekt är också personalens ansvar för säkerhet och uppsikt över barnen under den tid de vistas i förskolan och skolan, vilken kan försvåras om gården inte ligger i direkt anslutning till verksamheten.

Om närliggande friyta är allmän platsmark

Att skolor och förskolor hänvisas till närliggande parker och grönområden innebär ofta ett ökat slitage på dessa områden och ökade konflikter mellan skolans verksamhet och allmänhetens behov av parken. Om kommunen är huvudman för den allmänna platsen ska drift och förvaltning av platsen finansieras genom skattemedel. Detta innebär att kommunen inte kan sluta avtal med exempelvis en fristående skola som ska nyttja parken som friyta för lek och utevistelse på raster under skoltid. Den ökade kostnaden för skötsel som en följd av ökat slitage får kommunens parkförvaltning eller motsvarande stå för. Om platsen är allmän har kommunen heller inte möjlighet att ge skolan mer rätt än andra medborgare att nyttja platsen.

Skolgården som grannskapsresurs

Om kommunen är huvudman för skolan eller förskolan är det ofta inte något problem att låta gården vara tillgänglig för barn och unga på kvällar och helger för olika aktiviteter. Om skolan däremot har enskilt huvudmannaskap kan kommunen teckna avtal med skolan om att skolgården får nyttjas av allmänheten efter skoltid på kvällar och helger. Kommunen kan då bidra till kostnaden för skötsel och förvaltning.

Barnkonsekvensanalyser

Barnkonsekvensanalys, BKA, är ett planeringsverktyg som kan användas betydligt oftare och mer systematiskt än idag. Metoder och erfarenheter finns att ta del av och att använda. Barnkonsekvensanalys handlar om att lägga ett barnperspektiv på den förändring som planeras i stort som smått.

Forskare som Gunilla Halldén skiljer mellan de två begreppen barnperspektiv och barns perspektiv (Halldén 2003). Hon ställer frågan om det är barnen, eller någon som företräder barnen, som formulerar perspektivet. Halldén skriver att detta leder till en nödvändig problematisering av hur man tar ställning till behov och rättigheter och avgör vad som är ett barnperspektiv. För den som ska gå in i ett arbete med Barnkonsekvensanalys är det viktigt att själv ha klart för sig denna skillnad i perspektiv. En dialog med barn och unga i planeringssammanhang bör självklart utgå från barnens perspektiv, och resultatet framförs på ett professionellt sätt till beslutsfattare i ett dokument som kan vara en Barnkonsekvensanalys. Allra bäst är det ifall barn, unga och beslutsfattare kan föra en dialog innan dokumentet upprättas och beslut fattas.

Sist men inte minst är det viktigt att ha klart för sig skillnaden mellan information och dialog och skillnaden mellan konsultation och verkligt medbestämmande. Barn och unga, liksom alla andra medborgare, som dras in i olika typer av samrådsprocesser har rätt att veta vad just denna process innebär och vad den ska resultera i. (de Laval 2014)

Strategi för förvaltningsövergripande samverkan

För att skapa förutsättningar för att avsätta tillräckligt stora och lämpliga ytor för förskole- och skolgårdar, måste många olika aktörer samordnas. Genom att ta fram ett förvaltningsövergripande styrdokument, klargörs vilka olika regler och förhållningssätt som gäller i din kommun. Därmed underlättas arbetet för alla andra aktörer och planprocessen effektiviseras. Styrdokumentet bör innehålla både förvaltningsövergripande mål och strategier, d.v.s. hur man ska nå målen. Det är viktigt att styrdokumentet tas fram i samarbete med de förvaltningar som är berörda. I möjligaste mån bör de verksamheter som berörs av strategin, inklusive barnen själva, involveras i strategiarbetet. För att styrdokumentet ska kunna effektivisera planprocessen, bör det antas politiskt.

Vad ett styrdokument kan innehålla:

- En gemensam målbild (Se rubrik nedan om nationella mål)
- Klargöra vem som ansvarar för vad. Glöm inte utövarna, d v s skolledningen på respektive skola. Friskolorna?
- Vilka olika styrmedel som finns för att uppnå målen.
- Ska medborgarna involveras? Hur?
- Eventuella målkonflikter och hur de kan hanteras
- Vilka kunskapsunderlag finns i kommunen och behöver man ta fram ny kunskap? Behov av inventeringar etc.
- Förslag på riktlinjer för dp. Se även Boverkets allmänna råd.
- Eventuella nyckeltal kopplade till lokalförsörjningen
- Betydelsen av att tidigt avsätta tomter med goda förutsättningar
- Hur en skoltomt bör placeras i relation till andra funktioner såsom idrottsplatser, parker/grönområden, infrastruktur/tillgänglighet mm)
- Fastighetsägandet och rådigheten
- Indikatorer och uppföljning

Viktigt att tänka på vid krav på en viss areal på tomten är att ytkravet har ett begränsat värde om det inte följs upp av god utformning. Planeraren måste kombinera de regler och krav som finns till en god utformning och en helhet där olika kvaliteter har avvägts mellan varandra (Isdahl 2007).

Exempel – Skolgårdsmål och Gröna Skolgårdar i Lund

I Lund pågår en långsiktig skolutvecklingsstrategi kallad Gröna skolgårdar.

Utvecklingsarbetet började 1992 och har som mål att förändra användning och utformning av skol- och förskolegårdar i Lunds kommun. I arbetets början tog en målbeskrivning fram av en arbetsgrupp med representanter från barn- och skolförvaltningarna, serviceförvaltningen, tekniska förvaltningen, stadsbyggnadskontoret samt kultur- och fritidsförvaltningen. De identifierade ett behov av en gemensam målsättning för hur utomhusmiljöer för barn och elever skulle utformas, utvecklas och förvaltas. Arbetsgruppen tog på eget initiativ fram målen som sedan presenterades för politikerna. Målbeskrivningen kallas Skolgårdsmål och ska utgöra ett stöd i upprättandet av nya eller reviderade program och planer.

De sju skolgårdsmålen: Vi menar att skol- och förskolegården ska vara:

- En plats som visar att skolan/förskolan bryr sig om den yttre miljön
- En plats som går att påverka
- En plats med många utrymmen för barn och ungdomars olika behov
- En pedagogisk resurs med plats för kreativa projekt
- En tillgång för stadsdelen
- En plats med biologisk mångfald
- En säker och hälsosam plats

Projektet Gröna skolgårdar innebär att varje år kan skolor och förskolor i kommunen söka medel för utveckling av sin egen utemiljö. För att ta del av medlen ska projektet bygga på delaktighet och barns egenas

Principer för utformning och byggande

Organisation och samverkan

Utformning av skolbyggnader och tillhörande utemiljö bör ske parallellt då praktiska och tekniska frågeställningar av markförhållanden hänger intimt samman. Det handlar samtidigt om att på ett tidigt stadium kunna ta tillvara verksamhetens önskemål om ändamålsenlig utemiljö. Förutom nationella regler och riktlinjer utgår gårdsutveckling i förekommande fall från kommunala styrdokument. I flera kommuner har man tagit fram egna riktlinjer och beslut om hållbart byggande exempelvis vad gäller energikrav, dagvattenhantering och trafikstrategi. Men flera kommuner har också antagit lokala funktionsprogram för utformning av skolgårdar och förskolegårdar. I dessa fall är det vanligt att stadsplaneringen samarbetar med pedagogiskt sakkunniga tjänstemän och ansvariga lokalförsörjningsplanerare.

Det är dock inte alltid som utemiljön räknas som en lokalförsörjningsfråga, då utemiljöns koppling till verksamhetens inriktning och pedagogik inte alltid är uttalad. Genom samverkan kan verksamhetens behov synliggöras och relevanta kompetenser knyts till en konstruktiv utvecklingsprocess, till exempel landskapsarkitekter, arkitekter och andra konsulter som upphandlats av kommunens fastighetsorganisation. Genom att skapa en tydlig samarbetsform ökar förutsättningarna för att få fram genomtänkta underlag för utformning och projektering. Struktur, samordning och kommunikation mellan alla involverade aktörer är a och o. Hur detta ser ut, organiseras och vilka aktörer som engageras skiljer sig åt från kommun till kommun.

Betydelsen av lokala strategiprogram

När stadsplanerare samverkar med tjänstemän med ansvar för skola/förskola i kommunen kan barnens och verksamheternas specifika behov tydliggöras. Detta sker ibland med stöd från en lokalplaneringsavdelning eller motsvarande. I flera kommuner har

samverkan mellan sådana aktörer lett till att gemensamt arbeta fram ett lokalt funktionsprogram för nyproduktion, om- eller tillbyggnad av skolbyggnader eller för byggnader som ska transformeras till lokaler för pedagogisk verksamhet bland barn och unga. Dessa funktionsprogram fungerar som underlag i hela planeringsprocessen. Exempel; Umeå, Lidingö stad (Lidingö Stad, u.d.) Göteborg, Varberg

Politiskt antagna funktionsprogrammen bygger på lokala visioner och tydliggör vilka särskilda funktioner byggnaden och utemiljön bör ha, utifrån en sammanvägning av olika aktörers perspektiv. Det är angeläget att funktionsprogram utformas med utgångspunkt från barns behov av lek, lärande och hälsa.

I det följande redogörs för lämpliga principer för och förhållningssätt till utformning av skolgårdar och förskolegårdar.

Friytans placering

Förskola

För förskolebarn är det särskilt viktigt att ha en egen avgränsad gård (Fredrika Mårtensson). I dagens hårt trafikerade tätorter kan barn sällan röra sig på egen hand vilket ökar betydelsen av en gård som bara tillhör dem och där de kan röra sig fritt. Barns lek gynnas av att de kan göra avtryck, skapa sina egna platser. Genom att lämna föremål framme tills nästa dag, då barnet kan fortsätta sin lek, ger en kontinuitet. På en delad gård måste material och leksaker städas bort varje dag. Dessutom uppstår det på en delad gård förbud på grund av underliggande normer om vad man får och inte får göra (Grahm 1997).

Grundskola

Att friytan ligger i direkt anslutning till skolbyggnaden är också en viktig aspekt för skolpersonalens ansvar för säkerhet och uppsikt över barnen under den tid de vistas i förskolan och skolan. Att gården ligger i direkt anslutning är barnens egna gynnar också barnens fysiska aktivitet. Skolbarn som har en egen skolgård är mer fysiskt aktiva under rasterna än barn som hänvisas till en närliggande park. (Nordström 2013). Gården är även en tillgång för fritidsverksamheten. Om gårdsmiljö inte går att anordna på verksamhetens egen mark bör ett avtal upprättas mellan verksamheten och markägare som reglerar nyttjanderätten och kostnader för eventuell anpassning av utemiljön i linje med verksamhetens behov och fördelning av drifts och underhållskostnader.

Disposition och rumsfördelning

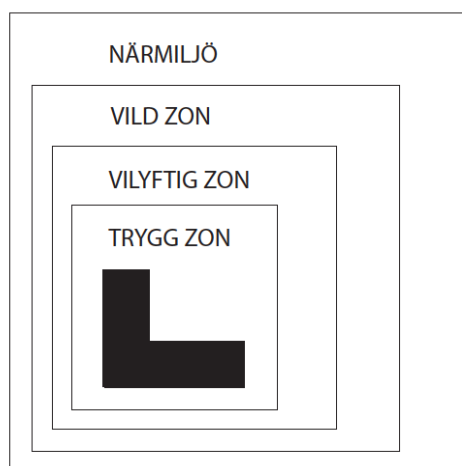
Zonering av gården

Genom att dela in gården i zoner kan en bild skapas av gårdens kvaliteter och variation. Planering och utformning av zonernas innehåll kan anpassas efter barnens ålder och förmågor. På förskolegården är det tre zoner som är viktiga att få med; den *trygga* zonen närmast

förskolebyggnaden, den *vidlyftiga* zonen för fart och spring och i ytterkanterna den *vilda* zonen där det finns utrymme för rymd; med möjlighet att dra sig undan och vara mer för sig själv (Malmö Stad, 2011). För att få en heltäckande bild av vilka kvaliteter som representeras kan ytterligare en zon läggas till, den som innefattar *närmiljön*. Här räknas de olika platser som kan användas utanför skoltomten (Lidingö stad, u.d)). Mellan de tre zonerna inne på gården ska det vara lätt att ta sig, med ett smidigt flöde och utan praktiska hinder.

Eftersom skolor ofta består av större enheter med större krav på samnyttjande av gården blir zoneringsen mer komplext här än på små enheter.

Det är viktigt att komma ihåg att zonindelningen är teoretisk och att det mycket väl kan finnas flera trygga zoner utspridda över gården kopplade till olika platser och verksamheter; de kan finnas exempelvis vid ett förråd med uteateljé, som en samlingsplats med eldstad eller ett utomhusklassrum med odling. Den trygga zonen har en halvprivat karaktär, men bör inte stänglas in mer än nödvändigt. Det är viktigt att det finns ett bra flöde mellan zonerna utan onödiga barriärer.

BILDTEXT

Den trygga zonen

Den trygga zonen ska utformas så att det är möjligt med pedagogisk verksamhet; exempelvis skapande, bygglek och odling. I den trygga zonen bör det anordnas möjlighet för barn att i vuxnas närvaro testa vanliga verktyg* (tälja, hugga, såga) och få plats att utforska sina gränser för vad som är farligt* (klätterräddningar, eld, is, vatten).

Den vidlyftiga zonen

I den vidlyftiga zonen ska det finnas möjlighet att uppleva hög fart* (exempelvis springa, gunga, glida, cykla och skejta) och möjlighet att utforska höjder* (klättra, hoppa, balansera och klänga). Kullar och öppna ytor med varierade underlag ger utrymme för detta. Tänk på att integrera

upplevelserna i landskapet snarare än att placera ut ett ”multifunktionellt” lekredskap (F. Mårtensson). I den vidlyftiga zonen ska det också finnas utrymme att kämpa* (sport, fajtas, brottas), mindre formella sportplaner ger större utrymme för variation av aktiviteter vilket bör eftersträvas. Detta ger också större förutsättningar för jämlik lek mellan flickor och pojkar.

Den vilda zonen

Den vilda zonen ska ge utrymme att testa vara själv* (gömma sig, dra sig undan, försvinna) här ska också finnas utrymme för kojlek, för barn i skolåldern är kojleken en av de mest komplexa lekar som stimulerar fantasi, kreativitet, samtidigt som social förmåga och samarbete tränas. Kojleken skiljer sig mycket åt beroende på förhållningsätt, vilka förutsättningar barnen har i miljön och hur tillgången till löst material ser ut (K Malone).

Närmiljö

I den fjärde zonen finns i regel utanför gården i landskapet som omger verksamheten. Här finns i regel idrottsplaner som används i idrottsundervisning, platser möjliga för naturstudier (dammar, vattendrag, hav, skog, ängosv), men också utbana platser för studiebesök.

SLUT BILDTEXT

Kvalitet

Materialval

För gårdens kvalitet och lekvärde krävs att valen av material i miljön är noggrant genomtänkta. Skolgårdar och förskolegårdar är förmodligen de utemiljöer som har allra störst slitage då den används i alla väder året runt. Miljön ska hålla för slitage, samtidigt som materialen bör vara hållbara och ge ett mervärde till miljön. Variation i markmaterial bör eftersträvas. Både grus- och gräsytor är förutsättningen till genomsläpplighet som är viktig för dagvattenhanteringen i staden.

Tillgänglighet och säkerhet

Tillgänglighet

SKA UTVECKLAS

Gångar, ledstråk, kontraster

Skapa en miljö som är läsbar och enkel att orientera sig i, samtidigt som den också ska ha överaskande moment.

Prata med specialpedagogiska institutet... Det finns ganska specifika krav kring vad som gäller kring tillgänglighet. För friytans tillgänglighet gäller avsnitt 3:12 i BBR om tillgänglighet och användbarhet på tomter.

Trygghet

Belysning

Perspektiv på säkerhetsåtgärder

SKA UTVECKLAS

Säkerhet är en viktig aspekt men måste också ses i ljuset av att barnen får möjlighet att utmana sig själva, ta risker som de kan hantera och utvecklas både fysiskt och psykosocialt. Barn har rätt till skrubbsår (= barns rätt till kalkylerat risktagande).

Säkerhet på tomten, lekutrustning mm

Svensk standard för lekutrustning, BBR brunnslock osv UTVECKLAS

Luft och ljudförhållanden – och mark

SKAUTVECKLAS:

Luftkvalitet

Ljudkvalitet

Kemikalier – Kollamed kemikalieinspektionen

Markkontroll och materialval

Sol- och skuggförhållanden

På skol- och förskolegården är det lämpligt att det finns möjlighet till lek i både skugga och i soliga lägen. En indikator är himmelsvyerna. Om mer än halva himlen, ovan barnens favoritställen, täcks av grönska så är utemiljön ”solsäker”. Solljuset behövs för att D-vitamin ska kunna bildas i huden. Den som inte vistas utomhus kan därför riskera att få D-vitaminbrist.

Men den ultravioletta strålningen har också skadliga effekter, och orsakar flertalet fall av hudcancer. Då barnens hud är känsligare än vuxnas är det angeläget att minska risken för brännskador och minska utsattheten för den skadliga UV-strålningen. Hy som är ovan vid sol tål i regel upp till en halvtimme mitt på dagen i juni månad, efter det blir det skadligt.

Ett sätt är att minska utsattheten är att erbjuda skuggiga platser. Gårdsmiljöer för barn i alla åldrar behöver utformas så att det finns möjlighet att vistas i skugga under sommarhalvåret. Funktioner på gården som t.ex. sandlåda bör placeras i skuggiga till halvskuggiga lägen i trädskugga. Forskning har visat att barn med tillgång till mycket vegetation på stora kuperade ytor utsattes för 40 procent lägre UV-exponering än andra barn trots att de var ute mer. Träd och buskvegetation fungerar som effektivt solskydd eftersom lövverk bara reflekterar 1 % av den skadliga UV-strålningen men tillåter D-vitaminbildande strålning att tränga igenom då och då. Har man något

annat än lövskugga är det viktigt att de solexponerade delarna av t.ex. en förskolegård ligger i öster, samt att om man har solsegel, att detta är vinklat mot sydväst (Boldeman 2013). Goda skugg- och solförhållanden kan skapas genom att integrera lek- och mötesplatser i natur och anlagd växtlighet. För att mer akut lösa solstrålningsproblem kan solsegel, pergolor och liknande användas, men för en mer långsiktig lösning bör träd och kraftiga lekbuskage planteras.

Varierande terräng- och vegetationsförhållanden

Den naturliga miljön har stora fördelar för både barnens formella och informella lärande. En stimulerande miljö som växlar med årstiderna ger variation och kunskaper om vår natur, ekosystemtjänster och de kretslopp vi är helt beroende av. En kanadensisk studie "Nature Nurtures" visar att en naturlig skolgårdsmiljö ger eleverna; mer meningsfull lek och lärande, en säkrare och mer trygg utomhusmiljö, mer jämställda naturliga lekmiljöer, lägre giftexponering, mer experimentella lärsituationer, högre akademiska prestationer, större stolthet och ägandeskap i sitt lärande, möjlighet att delta i demokratiska processer, större förståelse för kulturella skillnader och en större relation till platsen (<http://www.evergreen.ca/downloads/pdfs/Nature-Nurtures-Summary.pdf>).

Möjlighet till förändring

Det finns stora pedagogiska värden i att kunna utveckla gården med tiden. En ständig utveckling av gården ger barnen större möjlighet att anknyta till miljön på ett positivt sätt. För att underlätta för detta kan det finnas ytor på gården som ständigt kan förändras. Genom att skapa mer flexibla ytor genom att exempelvis lämna ett större jorddjup i gräsmattan än vad som är nödvändigt för gräs, så finns det utan för stora insatser möjlighet för verksamheten att periodvis ha odling på dessa ytor.

Bevara befintlig vegetation och terräng

Utgångspunkten i utformningen av miljön är den befintliga miljön. Finns naturliga terrängvariationer så ska dessa i största möjliga mån bevaras, detsamma gäller för befintlig växtlighet. Den etablerade växtligheten har ett stort värde för barnens lek och det är svårt att återskapa en varierad terräng och växtlighet som håller för lek.

Utsikt över grönska

Huset bör planeras så att det ger möjlighet till utsikt över grönska och natur från så många rum som möjligt. Barn såväl som vuxna återhämtar koncentrationen snabbare efter krävande aktiviteter om de från rummet har utsikt över grönska. Fönster kan placeras så att befintliga stora träd och buskar blir synliga från klassrummet. I förskolan är det bra med låga fönster, eller fönster ända ner till golvet så att barnen har god utsikt över

gården. Ny växtlighet kan också placeras utanför fönstren så att barnen får en intressant naturmiljö att titta på. På sidor av skolan där barnen inte vistas men som de har utsikt över kan fokus ligga på att skapa intressanta miljöer som kan följas under skiftande årstider från klassrummen. Dessa sidor av gården där det inte är så mycket spring och lek kan också bli pedagogiskt värdefulla naturmiljöer med habitat för olika smådjur, insekter och fåglar, som kan studeras från fönstren, dessa ger dessutom ett värdefullt tillskott till stadens biologiska mångfald och blir värdefulla ”trottoarträdgårdar” som stadens invånare kan njuta av.

Öppna och slutna ytor – integration av lek och möten i landskapet

En miljö som varierar med öppna och slutna ytor blir mer spännande, lek och möten kan integreras i miljön och de platser där barnen uppehåller sig som mest får naturlig bladskugga under sommarhalvåret.

När lekmiljön är väl integrerad i landskapet skapas små intressanta lek- och aktivitetsnoder som är viktiga för barnens lek. Dessa noder ska skilja sig åt i sin utformning och vara stimulerande för olika typer av lek och kreativitet. Det kan vara en rutschkana i en kulle, en koja vid odlingarna eller en vattenlekbana under det stora trädet. Detta blir platser som knyter samman gården och det är viktigt att det finns ett samspel mellan dem. För äldre barn behövs större och gärna lite avskilda leknoder, det kan exempelvis vara en intressant mur som går att klättra på samtidigt som den fungerar som kuliss till en scen.

Årstidsväxlingar och växtlighet i flera skikt

SKA UTVECKLAS

Ge utrymme för barns egen fantasi. Skapa i första hand miljöer som kan användas på många skilda sätt. Det stimulerar barnens kreativitet och låser heller inte fast barnen i invanda stereotypa mönster om hur miljön ska användas. Låt miljön stimulera alla barns sinnen och intelligenser.

Varierat växtval

Växtvalet är viktigt både för lek och för lärande. En vegetation som utgår från naturens principer ger förutsättningar för att lära om naturliga ekosystem och ekosystemtjänster. Ett robust och tåligt växtval ger förutsättningar för lek. Exempelvis sälg, kornell och liknande tåliga växter kan dessutom klippas och bidra med material till den pedagogiska verksamheten. Frukt- och bärträd, eller en representation av lokala vilda arter, kan ge barnen upplevelser både i det informella lärandet genom leken och i en pedagogiskt styrd aktivitet där kanske äpplena tas om hand. Välj växter som bidrar med mycket löst material till leken, undvik rena prydnadsbuskage.

Åtgärder för att främja pojkars och flickors utveckling

Jämställdhetsperspektiv

En gård som innehåller många funktioner och är varierad och med olika rum bidrar till att gynna både pojkars och flickors lek.

En grön gård är jämställd på så sätt att naturen inte vänder sig till en specifik grupp människor. Den är mångfacetterad och kan användas utifrån en individs egna behov. Planerade miljöer erbjuder inte samma möjlighet att använda miljön utifrån ens eget behov. En forskningsstudie har visat att lek i skogsmiljö blev mer jämställd för att skogen är mindre förutsägbar än andra lekmiljöer och uppmuntrar till lek som alla kan delta i (Ärlemalm-Hagsér 2008, se Johansson et al 2009 s 23). Aktiviteter som gynnar flickors lek är mindre rum av vegetation och mindre och fler bollplaner, medan större platser för bollspel har stor betydelse för pojkars fysiska aktivitet. (Mårtensson et al 2014) Klättring visar sig locka lika många flickor som pojkar.

REMISS

Barns och ungas inflytande i planering och utvecklingsprocesser

HELA KAPITLET SKA UTVECKLAS OCH BEARBETAS

Varför bör barn vara delaktiga?

Barnkonventionen slår fast barnens rätt att tillfrågas och respekteras för sina åsikter när en fråga misstänks påverka barns miljö och/eller livssituation. Redan vid misstanke om konsekvenser för barnen i området bör planerare ta in deras kunskap (de Laval 2014).

Planeringsprocessen enligt plan- och bygglagen ger också goda möjligheter att involvera medborgarna, hämta in lokala erfarenheter och kunskap som rör medborgarnas behov och önskemål om utemiljö, skol- och förskolegård. Plan- och bygglagens regler för medborgardeltagande har ingen åldersgräns utan gäller även barn. Här kan barn vara med och påverka när något planeras i deras närområde. Men barn kan också visionera och tänka stort i det strategiska arbetet.

En viktig aspekt i att ta barns och ungas åsikter på allvar handlar om att höja kompetensen hos dem som planerar och utformar utemiljöer för barn och unga. Genom att observera barnens lek i den befintliga miljön eller låta barn delta i gåtur där de berättar om sin aktivitet i miljön får den vuxne särskilt värdefull kunskap om platsen, hur den används men också kunskap om vilka typer av miljöer barnen gillar särskilt.

Olika former av delaktighet – allt är inte dialog

Det är viktigt att skilja på olika sätt som barn och unga kan involveras. Till exempel är informant något annat än att vara delaktig. Rollerna, att vara informant eller delaktig, fyller olika funktioner i olika skeden i planeringsprocessen (de Laval 2014). Här ska syntes av Harts, Shier och Arnsteins delaktighetsstegar Infogas. Tabell i de Lavals text.

Det finns en flera metoder och pedagogiska infallsvinklar på hur man kan föra en dialog med skolbarn kring den fysiska miljön och t.ex. skolgården. Att etablera dialog mellan planerare och barn är huvudsyftet

med de flesta av dessa metoder. Då är det särskilt viktigt att göra klart för sig vem man behöver tala med eller kommunicera med och när. Det gäller också att låta barnen få en överblick och förstå sammanhanget i all planering. Barnombudsmannen uttrycker sig såhär om delaktighet ”För att man ska kunna bedöma barnets bästa måste barnet själv ges möjlighet att framföra sina synpunkter. För att barnets bästa ska kunna tillgodoses måste barnets åsikter tillmätas betydelse. Först när barnet själv fått uttrycka sina åsikter och de tas med i besluten, kan barnets bästa i egentlig mening lyftas fram och sättas i främsta rummet.” (de Laval 2014)

Metoder i olika situationer

Observation av barnens lek

Oftast en väldigt effektiv metod i skola och förskola där många barn blir informanter i sin egen miljö. Du ser var barnen rör sig över gården och får förståelse för olika rörelsemönster, flöden, viktiga samlingsplatser mm

Lokala skolprojekt – utveckling av den befintliga gården

Att samarbeta med skolan är i många fall den lämpligaste metoden. Planeraren, arkitekten, förvaltaren behöver skapa kontakt med skolans ledning och med specifika lärare. Det är lika viktigt att skolan i sin tur tar kontakt med planerare, olika kommunala förvaltningar gatu-, fastighetsplanerings- och parkförvaltning. Ansvaret för den fysiska miljöns utformning, förvaltning och skötsel är viktigt att fastställa. Innan dess är det inte särskilt ändamålsenligt att starta en dialogprocess med dem som berörs. REBUS-projektet är ett gott exempel på hur man kan styra upp ett sådant samarbete.

Exempel: REBUS – Resan till en bättre skolmiljö i Norden

I ett EU-projekt har Sverige, Danmark och Norge samarbetat för att utifrån respektive lands erfarenheter göra en sammanställning kring hur barn och unga kan vara med och forma sin förskole- och skolmiljö. Projektet fick namnet REBUS – resan till en bättre skolmiljö, och själva resan har varit det centrala.

Projektet bygger på samarbete mellan tolv förskolor och skolor, med deltagande av barn, skolpersonal, skolledning, fastighetsförvaltare och en arkitekturpedagog samt föräldrar. Utifrån denna grupp knyts en styrgrupp.

Modellen är upplagd som en vägledning och innehåller fyra faser:

1. Start

Det behövs en idé eller önskan att förändra den fysiska skol- eller förskolemiljön, som förankras hos skolledningen.

2. Design

Under designfasen studeras skolans och förskolans olika miljöer och hur de används i nuläget. Detta är den kreativa fasen, då olika förslag jobbas fram. Förslagen ska sedan presenteras på förskolan eller skolan.

Det är också i den här fasen som man bestämmer vilket förslag som ska genomföras.

3. Förändring

Här tas det första spadtaget. Här är det också viktigt att barnen eller de unga kan följa hela processen tillsammans med styrgruppen.

4. Utvärdering

Här ska styrgruppen utvärdera hur projektet har gått.

Källa: Göteborgs stad: REBUS – Resan till en bättre skolmiljö. Läs mer på webbplatsen.

Gåtur

Gåtur eller promenad, rundtur, walks, walk and talk, trygghetsvandring – att gå runt i det område som ska studeras och anteckna synpunkter och att diskutera miljön och hur den upplevs, ser ut och fungerar – är metoder som används i de flesta fall när barn konsulteras i frågor kring den egna närmiljön (de Laval 2014, Teimouri et al 2011). Det är ett naturligt sätt att närma sig barnen. Mindre barn börjar oftast leka och visa hur de använder miljön. De berättar och demonstrerar handgripligen. Därför är det bra att ha kameran med och dokumentera. Barnen kan peka ut vad som är viktigt, och den vuxne kan fotografera utan barn eller låta barnen peka in i bilden, utan att kunna identifieras. OBS! att man måste ha tillstånd från föräldrarna att fotografera barn. I en ”reguljär” gåtur med vuxna är det särskilt viktigt att blanda deltagarna så att de har olika bakgrund - för att man ska få en mångsidig diskussion. I skolsammanhang blir det däremot oftast en grupp barn eller ungdomar separat. Det hänger då på läraren, planeraren och arkitekturpedagogen att lyssna noggrant på barnen och att dokumentera. Man kan också komplettera gåturen med att barnen på plats märker ut bra och dåliga ställen med markeringar av papp eller något annat material som syns ordentligt. Detta kan också fotograferas eller föras in på en karta. Större barn och ungdomar kan själva dokumentera sin gåtur och sammanställa sina synpunkter i en utställning, uppsats, bildcollage, film eller presentation som ett led i undervisningen.

Fotosafari eller upptäcktsfärd

I skolundervisningen kan barnen skickas ut på fotosafari eller upptäcktsfärd för att samla kunskap och dokumentera sin omgivning och närmiljö – och sedan redovisa sina fynd på olika sätt och i olika media, är alltid en enkel och tacksam metod. Här finns oändliga möjligheter att hitta teman och skolämnen som kan utnyttjas på olika sätt och mer eller mindre avancerat, beroende på skolbarnens ålder och mognad. När barnen samlat kunskap och redovisat den i skolan – kan man sedan gå vidare och presentera sina erfarenheter för planerare eller politiker. Barnen är då väl förberedda och laddade för en bra diskussion.

Eleverna kan ta sig rollen av journalister eller reportrar och göra reportage om den fråga som studeras. Intervjua nyckelpersoner, skriva artiklar, fotografera, kanske filma och göra TV.

Eleverna kan vara forskare och samlare i sin närmiljö och samla fakta och dokumentera allt de möter, mäta upp och rita av alternativt fotografera. De kan redovisa i en utställning av vad de hittat.

Eleverna kan vara upptäcktsresande och utforska närmiljön fysiskt, testa hur miljön fungerar handgripligen. Undersöka med kroppen, klättra, prova, gå, springa, lukta, lyssna, känna och fundera över hur man upplever olika rum och redovisa sina erfarenheter.

Dessa idéer är plockade ur en handledning från CUBE How Places Work Teachers' Guide. (Richardson & Friend 2006)

Dataspel "Mina kvarter"

Dataspel för samråd med barn och unga utvecklas steg för steg. Byggtjänst har lanserat "Mina Kvarter" en applikation av Minecraft där barn och unga kan bygga digitala modeller av sin stad eller närmiljö, baserat på underlag från grundkartan eller fastighetskartan. Byggtjänst presenterar också konceptet internationellt under namnet "Block by Block". Citat från Svensk Byggtjänsts beskrivning av projektet: "Block by Block" är ett samarbete mellan UN-Habitat, som är FN:s organ för städer, spelutvecklarna Mojang och Svensk Byggtjänst. Projektet ska stödja FN:s nätverk för hållbar stadsutveckling, SUD-Net (Sustainable Urban Development Network) i arbetet med att rusta upp 300 offentliga platser runt om i världen fram till 2016. "Block by Block" använder Minecraft som verktyg för att utveckla positiva och trygga sociala ytor i samverkan med människor och myndigheter på plats. Målet är att framför allt ungdomar, som globalt sett utgör en allt större del av befolkningen, ska vara med och delta i utvecklingen av världens växande städer. Minecraft gör det enkelt att visualisera idéer och i projekten får de unga inflytande och möjlighet att påverka hur deras närområde kan utvecklas. Ett pilotprojekt är redan genomfört i Kibera, en av Nairobis informella bosättningar. "Block by Block" är en vidareutveckling av "Mina Kvarter", ett koncept som skapades av Svensk Byggtjänst i samarbete med Mojang för visualisering och boendedialog i de svenska miljonprogramsområdena. Svensk Byggtjänst har inom "Mina Kvarter" genomfört projekt i bland annat Södertälje, Nacka och Helsingborg. De har ett tydligt släktskap med de projekt som nu ska genomföras inom internationella "Block by Block".

Urbana dataspel

Mistra Urban Futures har tagit fram fem urbana spel plus två andra koncept för att låta barn och unga lära sig om planering och samhällsbyggande:

- Spelplats Haga/Dialogverktyget Urbania
- Ipadspelet Bygg ditt eget Göteborg 2021
- Campingen
- Symbiocity Scenarios Learning
- Hammarkullespelet
- Nätverksvisualisering (matchmaking verktyg)
- The Spatial Layer Toolbox — ett koncept för en visualiseringsplattform

Det visar på en trend och en vilja att skapa digitala läromedel som kan stödja framtidens planering i stor och liten skala. Se

<http://www.mistraurbanfutures.org/sv/projekt/urbanaspel-pilotprojekt-2010-2011> och <http://www.hallbarstad.se/projects/44-urbana-spel>

REMISS

Förvaltning av gården

HELA KAPITLET SKA UTVECKLAS OCH BEARBETAS
BLAND ANNAT I SAMARBETE MED SVERIGES
KOMMUNER OCH LANDSTING I ETT PÅGÅENDE PROJEKT
OM FÖRVALTNING AV SKOLGÅRDAR OCH
FÖRSKOLEGÅRDAR

Förvaltning av förskolegårdar och skolgårdar

Utemiljön präglas idag på många håll av eftersatt underhåll av iordningsställda platser för lek, lärande och fysisk aktivitet. Många befintliga gårdar är i starkt behov av upprustning.

För förvaltningen av kommunala skolor står oftast kommunens egen fastighetsorganisation. Löpande drift och underhåll löser man antingen i egen regi, eller med olika former av beställare/utförarorganisationer med upphandling av externa entreprenörer. Entreprenörer har inte alltid intresse för helheten, eller saknar kunskap om verksamhetens specifika behov. De är ofta specialiserade och byts ut regelbundet i samband med ny upphandling (runt vart fjärde år, men stora skillnader finns). De finns mycket sällan knutna till skolförvaltningen, och skolgården hanteras därmed av minst två separata stuprör.

Ibland förekommer lösningar där verksamheten tilldelas resurser för att själva ansvara för skötsel genom att anställa egen personal, lägga på entreprenad eller anlita kommunens tjänster. Försök har gjorts att hitta samrådsformer mellan beställare och utförare på såväl skol- som fastighetsägarsidan, och det har framförallt lett till att fastighetssidan fått upp ögonen för behovet av en mer verksamhetsanpassad styrning av utemiljöförvaltningen.

I de fall skolorna själva har ansvar för skötselbudgeten tenderar skötseln att inte skötas professionellt, men det finns å andra sidan exempel där eleverna bidrar aktivt i skötseln som samtidigt blir en inspirationskälla och del av den pedagogiska verksamheten. Fastighetsägaren har dock alltid ansvar för det som ingår i "Fastighetsägaransvaret". (Konsumentverket, u.d.)

Det behövs mer samråd och samarbete över förvaltningsgränser för att effektivisera och utveckla en mer verksamhetsanpassad fastighetsskötsel, där såväl den enskilda skolan som skötselentreprenören vinner på att ha dialog och regelbundna samrådsmöten. Skolan kan också ha en aktiv pedagogisk skötsel av vissa specifika delar av gården, medan andra delar sköts på entreprenad.

Förvaltningsorganisationens roll och möjligheter

I detta avsnitt beskrivs olika modeller för drift och underhållsmodeller för skolgårdar och förskolegårdar. Förvaltningsorganisationens roll som beställare – egen regi eller köp o säljssystem. Exempel på hur man kan lösa kompetensförsörjning med pedagogiska förtecken, det vill säga hur skolan kan tillföras den ”gröna kompetens” kortsiktigt och långsiktigt.

Förvaltningsorganisationens möjligheter att samverka med skolan/förskolan och utgöra en resurs i pedagogiskt utvecklingsarbete, och till exempel bidra till att transformera befintlig miljö till ett mer attraktivt och ändamålsenligt rum för lärarna.

Av kommunernas fastighetsbestånd utgör förskolor och skolor mer än hälften av den totala ytan. I anslutning till skollokaler finns oftast en för barnen och verksamheten betydelsefull utemiljö som planerats och förvaltas av kommunen. Utemiljöerna ska stimulera till lek och lärande för alla barn och vara ett verktyg i det pedagogiska arbetet samtidigt som de ska uppfylla kraven på en säker och hälsosam miljö.

Det är viktigt att utförligt diskutera vikten av en god utemiljö vid skolor i syfte att motivera och engagera fastighetsorganisationerna i deras arbete med frågan

Fastighetsorganisationernas möjligheter att leva upp till de krav och förväntningar som ställs på utemiljöerna från verksamheten, politiker och brukare skiljer sig kraftigt åt beroende på yttre omständigheter. Ändamålsenliga utemiljöer kan främjas av fastighetsorganisationer som engagerar sig i hur den utemiljö som tas i anspråk för barn och unga i skola och förskola kan prioriteras i förhållande till andra behov. Vilka är de stora utmaningarna och hur kan vi arbeta för att uppnå så bra resultat som möjligt?

Kunskaper och erfarenheter av hur fastighetsorganisationer kan arbeta med utemiljöer i anslutning till skolor och förskolor så att de fungerar på bästa sätt för verksamheten. Kopplingen mellan goda utemiljöer, ansvarsfördelning och samverkan mellan förvaltning och skola.

Frågor som ska utvecklas i detta avsnitt av vägledningen:

- Trender, exempelvis allt fler avdelningar på förskolorna, hur påverkar det förvaltningen?
- Vilka är möjligheterna med samnyttjande av utemiljöer?
- Hur ser ansvarsfördelning ut inom den kommunala förvaltningen?
- Hur säker måste en utemiljö vara?

- Vem ansvarar för att det finns ekonomi i förvaltandet av utemiljön och att verksamheten involveras vid utvecklingen av utemiljön?
- Friyta: låta hela gården vara tillgänglig, inte dela upp i slussar och ”smågårdar” med tillfälliga eller mer fasta staket
- Kvalitet: hur kan man med enkla medel höja gårdens kvalitet

Viktigt att få lämna löst material. Barnens möjlighet att interagera med miljön i leken minskas på gårdar som ständigt ska städas (K Malone)

Tillgänglighet

Säkerhet och hälsa

Förutsättningar för ändamålsenlig verksamhet (snöhögar, löst material, platser för möten, lek, aktivitet, förvaring)

Terräng och vegetation

Sol och skugga

Delaktighetsprocess (observation, gåtur, lokala skolprojekt, fotosafari eller upptäcktsfärd, barnkartor i GIS, Dataspel ”Mina kvarter”, Urbana dataspel)

REMISS

Tillsyn

HELA KAPITLET SKA UTVECKLAS OCH BEARBETAS

Hur följs kraven upp?

Arbetsmiljöverket ansvarar för att inspektera att det inte finns risker i den fysiska miljön. Arbetsmiljön på hela skolan, inklusive skolgårdar, ska vara säker och ingen ska riskera att skada sig eller utsättas för hot och våld. (Arbetsmiljöverket, 2014)

Arbetsmiljölagen omfattar dock inte förskolan.

Inspiration från andra platser, faktarutor och olika metoder. Här skulle även en större konkretisering av hur gården kan utvecklas finnas med där man går in mer på detaljer.

Förskolegårdens kvaliteter en del av arbetsmiljöronden i Nynäshamn

SPRING är namnet på ett kommunalt folkhälsoprojekt i Nynäshamn utfört mellan 2008-2011. Projektledare var Nynäshamns Naturskola och en förvaltningsövergripande styrgrupp. Karolinska Institutet fanns med som samarbetspartner under hela projektet. SPRING är en förkortning för Skugga Pedagogik Rörelse I Natur- och Gårdsmiljö. Målet med projektet var att uppgradera förskole- och skolmiljöer så att de uppfyller kriterier framtagna av forskaren Cecilia Boldemann på Karolinska institutet. Kriterierna kallas för SCAMPER och anger att utemiljön ska vara minst 3000 kvm med mellan hälften och två tredjedelar kuperad mark bevuxen med träd och buskar samt en himmelsvy på mindre än 50% på de platser barnen leker mest.

Ett resultat av arbetet är en arbetsmiljörond. Tidigare har arbetsmiljöronden i Nynäshamn utgått ifrån EU-rekommendationer och främst handlat om akuta risker på förskole- och skolgården. Med den nya arbetsmiljöronden vill man uppmärksamma att utemiljön utöver att vara en säker miljö ska vara en fullgod lärmiljö, en miljö som stimulerar till fysisk aktivitet och att det finns skydd mot solstrålning.

Arbetsmiljöromden kommer att bli en del av kommunens arbete våren 2015 och ska utföras av verksamhetschefen på förskolan tillsammans med vaktmästare, fastighetstekniker, elevombud och rektor.

Uppföljning och statistik

Förslag på indikator för uppföljning

- Förskolegårdars yta (m² exkl. bilparkering, minst 10 m²/elev)
- Skolgårdars yta (m² exkl. bilparkering, minst 10 m²/elev)
- OPEC-kriterier för kvaliteten på förskole- och skolgårdar* (Folkhälsomyndigheten, 2014)

Exempel: Program för uppföljning av förskolegårdar i Falun

Falu kommun har ett flerårigt projekt för att grundligt inventera utemiljöerna vid skolor och förskolor. I kommunens Miljöprogram 2012-14 gavs ett uppdrag till Skolförvaltningen att kartlägga kvaliteten på Faluns grund- och förskolegårdar ur ett pedagogiskt och hälsofrämjande perspektiv enligt aktuella forskningsrön för att fastställa en miniminivå på drift, underhåll och utvecklingsbehov. Kartläggningen av Faluns samtliga 70 förskolegårdar är klar och våren 2015 startar nästa etapp med kartläggning av samtliga kommunala grundskolor). Målet är att ta reda på hur utemiljön kan utvecklas för att på ett ändamålsenligt sätt stimulera barnens lek, men också att stimulera lärande och bidra till ökad målpuppfyllelse.

Vid kartläggningen studerades tre områden:

- A) den fysiska miljön,
- B) pedagogiska förutsättningar för undervisning och hälsofrämjande arbete i utemiljön, samt
- C) på vilket sätt utemiljön används idag av barn och personal vid respektive förskoleenhet.

Kartlägningsarbetet utfördes utifrån en framtagen lathund, och sker både genom observation på plats och via enkäter/dialog med personal i förskolan.

På så sätt ville man ta reda på i vilken grad fysiska respektive pedagogiska förutsättningar bör utvecklas för att bidra till en mer ändamålsenlig miljö för lek, lärande och hälsofrämjande aktiviteter.

Kartläggningen 2013 påvisade brister i förvaltningsöverskridande kommunikation om vad barns perspektiv på ändamålsenliga förskolemiljöer innebär. Man konstaterade även att många oklarheter skapas i förvaltningsorganisationens drift- och underhållsplanering eftersom när det inte finns gemensamma riktlinjer för lämplig utformning av förskolegårdar för lek och utevistelse.

Detta ledde för Faluns del till att man etablerade en förvaltningsöverskridande arbetsgrupp som träffas regelbundet för att diskutera drift, underhåll och utvecklingsbehov för förskolornas utemiljöer. I arbetsgruppen finns företrädare för fastighetsägare, sköteslansvariga, lokalansvariga, skolledare samt kommunala strateger. Gruppen ska ha regelbunden kontakt med hyresgästerna (förskolorna) samt träffas halvårsvis för avstämning.

Attityderna till utemiljön är en avgörande framgångsfaktor, anser Falu kommun. Om personalen upplever att utemiljön är trevlig och

inspirerande går de oftare ut, och är samtidigt mer intresserade av att diskutera förändringar i utemiljön (utformning, innehåll och skötsel).

Systematiskt säkerhetsarbete

Med stöd i ett systematiskt angreppssätt ska skolorna arbeta för ökad kvalitet. Systemtiken är också en framgångsfaktor i arbetet för ökat brandskydd och skydd mot olyckor.

Alla skolor ska bedriva ett systematiskt arbete med brandskydd och ansvaret ligger hos rektor. Arbetet ska dels vara förebyggande, dels omfatta rutiner kring det som måste fungera om det utbryter en brand. Det systematiska brandskyddsarbetet bör bland annat innehålla beskrivningar av ansvar, organisation, brandskyddsutbildning, instruktioner och rutiner, dokumentation, drift och underhåll, kontroll, uppföljning och tillbudsrapportering. Det är viktigt att eleverna involveras i det systematiska brandskyddsarbetet. De ska framför allt få brandskyddsutbildning, men det är också en stor fördel om de görs delaktiga i kontrollen av brandskydd och i tillbudsrapporteringen.

Mer än hälften av alla bränder i skolor är anlagda, vilket är en dubbelt så hög andel som i samhället i övrigt. Det finns ett starkt samband mellan anlagda bränder och annan problematik såsom skadegörelse, trakasserier och otrivsel på skolan. I en trygg och trivsamt skola minskar riskerna för skolbränder. Det finns en rad åtgärder som kan vidtas när det gäller den fysiska skolmiljön för att minska riskerna för bränder som att installera inbrotts- och brandlarm, att inte placera containrar intill väggar eller i närheten av fönster eller dörröppningar, att få bort skräp och brännbart material från skolgården och se till att området närmast skolan är väl upplyst även under dygnets mörka timmar (brandskyddsföreningen.se).

För att förebygga skador i skolan behöver man veta var riskerna finns samt var, när och hur skador inträffar. Man behöver kartlägga i vilka miljöer skadorna inträffar, vilka grupper av barn som är mest utsatta och vilka typer av skador som är vanligast. Kunskap om detta kan man få genom att registrera skador som inträffar i skolan och sammanställa data ur skaderegistrering för att få en bild var de största skaderisken finns. För att uppnå en god säkerhetskultur krävs att ledningen är tydlig med sina målsättningar, ansvarsfördelning, att de ger återkoppling kring rapportering och följer upp åtgärder, åtgärdsplaner, etc.

På en del skolor genomförs säkerhets- och trygghetsvandringar. Syftet är att kartlägga skolans inom- och utomhusmiljö utifrån ett trygghets- och säkerhetsperspektiv och dels identifiera platser där olyckor och incidenter inträffa, dels platser och situationer där trakasserier och kränkande behandling kan förekomma. Barn och föräldrar kan med fördel involveras i detta arbete.

Referenser

- Arbetsmiljöverket, 2009. *AFS 2009:02 - Arbetsplatsens utformning*, Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Arbetsmiljöverket, 2014. *Vem har huvudansvaret för arbetsmiljön i skolan?*. [Online]
Available at:
<http://www.av.se/teman/skola/aktorer/ansvarsfordelning.aspx>
[Använd september 2014].
- Berglund, U. & Nordin, K., 2010. *Guide till barnkartor i GIS - Institutionen för Stad och Land rapport 1/2010*, Ultuna: Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Boström, L., 2014. Learning Environments at Leisure-time Centres in Sweden: A Comprehensive Survey of Staff Perceptions.
- Boverket, 2007. *Bostadsnära natur - inspiration och vägledning*, Karlskrona: Boverket.
- Boverket, 2012. *Vision för Sverige 2025*, Karlskrona: Boverket.
- Brunge, E. E. M. L. P., 2014. Liten plats för barn i tät stad. *Svenska Dagbladet*, 22 Juni, p. 6.
- Faskunger, J., 2007. *Den byggda miljöns påverkan på fysisk aktivitet R 2007:3*, Stockholm: Statens Folkhälsoinstitut.
- Faskunger, J., 2009. *Barns miljöer för fysisk aktivitet R 2008:33*, Östersund: Statens Folkhälsoinstitut.
- Folkhälsomyndigheten, 2014. *Främja goda levnadsvanor genom åtgärder i livsmiljön - planera och följ upp fysisk aktivitet*, Stockholm: Folkhälsomyndigheten.
- Fägerstam, E., 2012. *Space and Place : Perspectives on outdoor teaching and learning. Doktorsavhandling*. Linköping: Linköpings universitet.

- Göteborg, 2011. *BKA Barnkonsekvensanalys Barn och unga i fokus 1.0.*, Göteborg: Göteborgs Stad.
- Henriksson, S.-E., 2011. *Säkra lekplatsen!*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Konsumentverket, u.d. *Regler i Sverige för lekplatser och lekredskap*, Stockholm: Konsumentverket.
- Lenninger, A., 2014. Mått och steg - resonemang kring ytbehov. i: *Skolans och förskolans utemiljöer - kunskap och inspiration till stöd vid planering av barns utemiljö*. Stockholm: Skolhusgruppen, pp. 11-15.
- Lidingö Stad, u.d. [Online]
Available at:
<https://www.lidingo.se/download/18.31fa30613589490e528000530/Funktionsprogram+Grundskola+F-6+Liding%C3%B6.pdf>
- Malmö Stad, 2011. *Utemiljö vid förskolor i Malmö - - ett verktyg för planering, utformning och bygglovgranskning*, Malmö: Malmö Stad.
- Malmö Stad, 2013. *Gröna skolgårdar slutrapport 2010-2013*, Malmö: Malmö Stad.
- Mårtensson F. & Jansson M., 2012. Green school grounds: a collaborative development and research project in Malmö, Sweden,. *Children, Youth and Environments, May 2012*.
- Mårtensson, F., 2012. *Plats för fri äventyrlig fysisk aktivitet i Malmö*, Malmö: Malmö Stad.
- Nilsen, A. H. H. C., 2012. Impact of space requirements on outdoor play areas in public kindergartens. *Nordisk Arkitekturforskning 2:2012*, pp. 8-22.
- Nordström, M. & B. H. M., 2008. *Observationer av 12 år gamla skolbarn på två innerstadsskolor i Stockholm med och utan skolgård. Sammanfattning av en observationsstudie, pm 2008-05-19.*, u.o.:Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Nordström, M. & B. P., 2009. När kommer barnen in i samhällsplaneringen?. *Miljöforskning 1/2009*.
- Nordström, M., 2014. Med eller utan skolgård - gör det någon skillnad?. i: *Skolans och förskolans utemiljöer - kunskap och inspiration til stöd vid planering av barns utemiljö*. Stockholm: Skolhusgruppen, pp. 39-44.
- Region Skåne, m., 2014. *Barn, miljö och hälsa. En rapport från Skåne, Blekinge och Kronobergs län 2013.*, Malmö: Region Skåne.
- Sandseter, E. B. H., 2011. Children's Risky Play from an Evolutionary Perspective: The Anti-Phobic Effects of Thrilling Experiences. *Evolutionary Psychology*, pp. 257-284.
- SKL, S. K. o. L., 2013. *Flexibla skollokaler*, Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Skolverket, 2005. *Kvalitet i förskolan. Skolverkets allmänna råd 05:896*, Stockholm: Skolverket.

Skolverket, 2011. *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, Stockholm: Skolverket.

Socialstyrelsen, 2007. *Förslag till en nationell handlingsplan för barns miljörelaterade hälsa - redovisning av ett regeringsuppdrag (2007-131-28)*, Stockholm: Socialstyrelsen.

Strålsäkerhetsmyndigheten, 2009. *Solskyddsfaktorer - Sju tips för säkrare lekplatser och friskare barn*, Stockholm: Strålsäkerhetsmyndigheten.

Szczepanski, A., 2014. Utomhusbaserat lärande och undervisning. i: *Skolans och förskolans utemiljöer. Kunskap och inspiration till stöd vid planering av barns utemiljö*. Stockholm: Skolhusgruppen, pp. 25-32.

Örebro kommun, 2013. *Inventering av förskolegårdar i Örebro kommun 2012-2013*, Örebro: Örebro kommun.

REMISS

Bilaga: Allmänna råd om friyta för fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet

Boverkets allmänna råd (2015:XXX) om friyta för fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet;

Utkom från trycket
den X januari 2015

beslutade den x februari 2015.

Boverket beslutar följande allmänna råd om friyta.

Inledning

Allmänt råd

Detta är allmänna råd till 8 kap. 9 § andra stycket, 10 § och 11 § plan- och bygglagen (2010:900), PBL.

De allmänna råden innehåller generella rekommendationer om tillämpningen av föreskrifterna i ovannämnda författning och anger hur någon lämpligen kan eller bör handla för att uppfylla föreskrifterna.

De allmänna råden kan även innehålla vissa förklarande eller redaktionella upplysningar.

De allmänna råden föregås av texten Allmänt råd och är tryckta med mindre och indragen text.

Till plan- och bygglagen (2010:900)

Placering och anordnande av friyta på obebyggd tomt

8 kap. 9 § andra stycket

Allmänt råd

Vid placering och anordnande av friytor för lek och utevistelse bör särskilt beaktas friytans storlek, kvalitet, tillgänglighet, säkerhet och förutsättningarna att bedriva ändamålsenlig verksamhet.

Friytan bör vara så rymlig att det utan svårighet eller risk för omfattande slitage går att ordna varierande terräng- och vegetationsförhållanden. Friytan bör kännetecknas av goda sol- och skuggförhållanden, god luftkvalitet samt god ljudkvalitet. Friytan bör anordnas så att både flickors och pojcars lek och utevistelse gynnas.

Friyta bör i första hand ordnas på den tomt där verksamheten ska bedrivas.

För förskolor bör friytan ligga i direkt anslutning till byggnadsverket som innehåller lokaler för förskola. För grundskolor och fritidshem bör friytan ligga i direkt eller i nära anslutning till byggnadsverket som innehåller lokaler för grundskola och fritidshem så att eleverna självständigt kan ta sig mellan byggnadsverket och friytan. För gymnasieskolor bör friyta placeras och ordnas på det sätt som är skäligt med hänsyn till elevernas och verksamhetens behov.

Friytan bör inte senare kunna tas i anspråk för annat ändamål utan att ersättas med jämförbar friyta.

Placering och anordnande av friyta på bebyggd tomt

8 kap. 10 och 11 §§

Allmänt råd

Vid placering och anordnande av friyta på en bebyggd tomt bör det allmänna rådet till 8 kap. 9 § andra stycket tillämpas i skälig utsträckning. Vid skälighetsbedömningen bör särskilt beaktas friytans förutsättningar att bedriva ändamålsenlig verksamhet.

Dessa allmänna råd gäller från och med den xx månad 2015.

På Boverkets vägnar

FÖRNAMN EFTERNAMN

Förnamn Efternamn